

სამშობლო ქვეყნის მოღვაწეები № 8.

აკაკი

პეტრე ხარისჭირაშვილი.

ბზილისი.

სტამბა მ. შარაძისა და ამხანაგობისა ნიკ. ქუჩა № 21.

1895

კ თ ხ ო კ თ

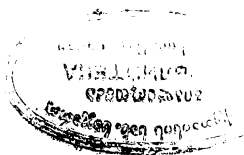
იმ პირთ, რომელნიც წიგნთ-საცავით სარგებლობენ, მოერიდონ წიგნიდან ფურცლების ამოღულჯას, ყდის გაფუჭებას და ფურცლებზე თავიანთი უნიშვნების წერას. ყველას კარგად უნდა ახსოვდეს, რომ წიგნები ქალაქის წიგნთსაცავისა საზოგადო საკუთრებაა, რაიც ავალებს ფრთხილად მოეპყრონ ამ წიგნებს.

ქII — 379

აკატი

პეტრე ხარისჭირაშვილი.
გ.ჭ.

133.
~~10475~~

თბილისი.

სტამბა მ. შარაძისა და ამხანაგობისა ნიკ. ქუჩა № 21.

Тип. М. Шарадзе и К°, Тифлисъ. Николаев. ул. №21

1895

Дозволено' цензурою. Тифлисъ, 2-го Октября 1895 г.

აბატი

პეტრე ხარისჭირაშვილი.

ძართველ ერს თითო-ოროლა მოღვაწეები ჰყვანდნენ, რომლებმაც საკმარისად იღვაწეს ქართველთა გვარის სასარგებლოდ; ამ მოღვაწე პირებმა ბევრი რამ შექმნეს და აღადგინეს ქართველთათვის, თვითონ ეს მოღვაწე პირები-კი ისე წყნარად და ჩუმად სცხოვრობდნენ, რომ მათ მოქმედების ცნობებს ქართველობა სრულებით ვერ იცნობდა. ეს მოღვაწე პირები ისე დაიხოცნენ, რომ მათ შესახებ არსად კრინტი, სიტყვაც არ დაძრულა. ამის მიზეზი ის იყო, რომ ქართველები ვერ იცნობდნენ ამ მოღვაწე პირებს და თვითონ ეს პირებიც არა ნდომობდნენ ამ ცნობას. ერთ ასეთ მოღვაწე პირად ჩვენ მიგვაჩნია აბატი პეტრე ხარისჭირაშვილი, რომელმაც მთელი თავის ცხოვრება ისე წყნარად და საიდუმლოდ გაატარა, რომ ქართველები არამც თუ მისს ცხოვრების ცნობებს, არამედ თვით მის სახელსაც არ იცნობდნენ.

აბატი პეტრე ხარისკირაშვილი ტომით ქართველია, სარწმუნოებით რომის კათოლიკე, თემით ახალ-ციხის მაზრელი, ანუ ჯავახელი, მესხი. დროის გავლენის მეოხებით სომხის კათოლიკეთ ხმობილი და ხანდის-ხან სომეხ-კათოლიკეების ტიბიკონზედაც მდგარი. იგი დაიბადა ისეთ დროს, როცა საქართველოს ერთი ნაწილი ოსმალებს ეკავათ და მეორე ნაწილი კი თავისუფალი იყო. პეტრე ხარისკირაშვილი მოესწრა იმ დროს, როცა მისი სამშობლო ქვეყანა ოსმალთ ეჭირათ, იმ დროებში გაახილამან თვალები, ოსმალთა მონებაში ყოფნის დროს გადახედა თავის სამშობლო ქვეყნის მიდამოებს, ოთხკუთხივ აუარებელს ციხე-კოშკ-ეკკლესიებს და მრავალთაც სხვა ნაშთებს, რომლებიც ობლად იდგნენ სამგლოვიარო ძაძით შემოსილნი და შეგნებულს ქართველს გულ-მუცელს უქრობელის გენიის სახმლით უწვავდნენ.

აქ მცირეთ გზას უნდა აუხვიოთ და მოკლეთ გადავავლოთ თვალი ქართველთა კათოლიკეთა მდგომარეობას ოსმალთა მონებაში ყოფნის დროს. მას შემდეგ, რაც ქართველებმა რუსებისკენ დაიწყეს მხერა და მათგან იმედოვნებდნენ დახმარებას, ქართველებს უფრო სასტიკად დაუწყეს დევნა ოსმალსპარსებმა. ასეთი დევნა-მწუხარება აზიის მცხოვრებთ ქრისტიანებში არც ერთს ერს არ მისდგომია კარს, რაც ქართველთ მოუვიდათ. მაჰმადიანები არც ერთს ხალხს არ მტრობდა ისე სასტიკად, როგორც

ქართველებს. მაგრამ ხშირათ არც თვით ოსმალ-სპარსებს აღგებოდათ კარგი დღეები, ქართველები მათ ხშირად ავლებდნენ მუსრს და სდევნიდნენ საქართველოდამ, სამუდამოდ თუ არა, დროებით მაინც. რამდენჯერ მიმართეს ქართველებმა ოსმალ-სპარსებს ასე:

— ბატონებო, რა გინდათ ჩვენგან! რას გვემართლებით, რას გიშავებთ ჩვენ თქვენა, რომ ასე გვაწუხებთ! ჩვენს სამშობლოს რად გვინგრევ-გვიქცევთ თქვენის წერაქვ-ნიჩბებით! მტერთ პასუხი კი ასეთი იყო:

— თქვენი დარჩენა ჩვენგან შეუძლებელია, რადგანაც თქვენ რუსების მოყვანა გინდათ. დედამიწის პირიდამ უნდა აგლგავოთ და თქვენს ქვეყანაში ჩვენ უნდა ვინავარდოთ; ქართველი განაღირსია, რომ მას მშვენიერი წალკოტი ჰქონდეს. ასე ფიქრობდნენ ოსმალ-სპარსები, და ამ აზრებით განმსჭვალულნი ეცემოდნენ ხოლმე ქართველებს, მაგრამ როგორც ესთქვით ზემოთ, ქართველებიც შედგრად უხვდებოდნენ მათ, ქართველებსაც ჰქონდათ თავისი ძალა და მხნეობა. ესენი გმირულად იხოცებოდნენ მტრის წინ ბრძოლის ველზე და ერთ ბეწო მიწას კი ვერავის უთმობდნენ, თუ არ დიდის გაჭირებით და დაცემით.

ასე გმირულად იღვწოდნენ მამულისთვის ქართველები, მაგრამ გავიდა დრო-ჟამი, სამეფოს შინაური და გარეული საქმეები აირია, აქა-იქ ქართველებში გაჩნდნენ შინათ გამცემნი მტრები და ამ

მტრების მეოხებით დასავლეთ საქართველო ოსმალებმა დაიკავეს, ხალხი დაიმონეს და რამდენიმე ხნის შემდეგ ქართველებს გაათათრებაც დაუწყეს. გაათათრების საქმე გაძნელდა, ქართველობამ კვალად დაიწყო სჯულისთვის ბრძოლა, ესენი დას-დასობით სწყდებოდნენ წინააღმდეგობის ბრძოლაში, სჯულის გამო ბრძოლაშიაც გაწყდა დიდი ძალი ქართველობა, ვითარცა ართვინის მახლობლად ერთ დღეს 1300 კაცი გაწყდა და ყველა ესენი ქოროხში იქმნენ ჩაყრილნი. ერთის სიტყვით დასავლეთ საქართველომ დიდი ტანჯვა-წამება გამოიარა, ჯერეთ ქვეყნის დაპყრობის გამო და მერე სჯულის გამოცვლისთვის. დასავლეთ საქართველოს დიდებულნი ნაშთნი მოესწრნენ ყოველნაირ უბედურებას ქართველთა, მათ ნახეს ის ხანა და ერი, როცა ქართველთა რიგიანის შვილების მეოხებით საქართველო ამალღდა და გაიშალა და ნახეს და მოესწრნენ იმ გულ-საწვავ ხანასაც, როცა ქართველთ მრავალთა უგვანთა და მუხანათთა შვილებთა მეოხებით აყვავებული საქართველო უწყალოდ დაეცა. საქმე ისე მოეწყო, რომ მალე დასავლეთ საქართველოში სიტყვა ქართველიც-კი საგოდებლად შეიქმნა. ქართველთა ასეთი უბედურება და სჯულისთვის ბრძოლა და ტანჯვის ცნობები ოთხსავ კუთხივ იფინებოდა. ეს ამბები ევროპაშიაც გაისმა.

აი ასეთ დროს, დასავლეთ საქართველოში, გაჩნდნენ რომის კათოლიკეთა მოძღვარნი, რომელთაც

კარვად გაიცნეს ოსმალთაგან დამონებულ ქართველები, გაიცნეს მათი ბრძოლა და ტანჯვა-წამება სჯულისთვის და ბევრი კიდევ სხვა რამეები. ლათინთ მოძღვართ ქართული ენა კარვად ჰქონდათ შესწავლილი, ესენი ჩინებულად ლაპარაკობდნენ ქართულად, ნამეტურ ამათი ქადაგება სანატრი იყო ყველასთვის, ექიმობითაც დიდად ქებულნი იყვნენ. ესენი დიდს მთარველობას უწევდნენ დევნულ ქართველებს, ამიტომ ხალხიც დიდის პატივისცემით და მორჩილებით უმზერდა მათ. ლათინთ მოძღვართა დასავლეთ საქართველოს ქართველებში დიდი ადგილი და პატივისცემა მოიპოვეს. დევნულ ქართველობა მათ წმიდა მამებად სთვლიდა. მალე მოძღვართ რომში პაპასთან მიწერ-მოწერა გამართეს და ასე შეუთვალეს, რომ ოსმალთაგან დაჩემებულს საქართველოში ქართველებს სულ ათათრებენ, ბერძნის სამღვდელოებას არაფერი ძალა არა აქვს, ჩვენ კი ერში დიდი პატივი მოღიხვეჭეთ, ჩვენ ხალხი დიდად გვაფასებს, ჩვენ რომ მოვინდომოთ, მაშინ მთლად ამ გათათრებულ ქართველებს და იმათაც, ვისაც მომავალში გათათრება მოეღისთ, ყველას გადმოვიყვანთ ლათინთ წესზე და გავაქრისტიანებთ, საქმე ახლა რომის ტახტზეა დამოკიდებული.

პაპამ და მისმა კარდინალებმა ამ საქმეს დიდი ყურადღება მიაპყრეს და მალე ოსმალთს მთავრობასთან მიწერ-მოწერა გამართეს და უკანასკნელ პირობა შეკრეს და დააბოლოვეს მით, რომ ოსმალებს

ნება არ ჰქონდესთ, რომ თავიანთ საბრძანებელში ვინმე კათოლიკეთაგანნი შეავიწროონ, ან გაათარება დაუწყონ. ოსმალის სახელმწიფოში კათოლიკეც ისევე უნდა სარგებლობდეს თავისუფლებით, როგორც თვით ოსმალნი. ამ ხელშეკრულობის ძალით ოსმალეთში კათოლიკების საქმე წარმატების გზაზედ დადგა. რომის ტახტმა ოსმალთან ასეთ ხელ-შეკრულობის პირობები ყველა სახელმწიფოებს აცნობა და აგრეთვე მოსწერეს ყველა იმ მოძღვრებს და ცნობები აუწყეს, რომლებიც კი ოსმალეთში სცხოვრებდნენ და იქ მღვდელთ-მოქმედებას ასრულებდნენ, ყველაზე წინეთ ეს ამბავი დასავლეთ საქართველოში მყოფთ მოძღვრებს მოესმათ, ესენი მალე დაიმედნენ საქმის სინამდვილეზე. ამიტომ ამათ დაიწყეს ქართველებში კათოლიკის სარწმუნოების გავრცელება და გაათარებულთ თუ ქრისტიან ქართველებს აქა-იქ აგროვებდნენ და ასე ესაუბრებოდნენ დევნულ ქართველებს:

— ძმებო და შვილებო! თქვენ ყველანი ქრისტიანები ხართ, ეს ადგილებიც სადაც თქვენ ცხოვრებთ, მთლად საქართველოა, ხოლო ოსმალთაგან ძალით დაქერილი და დღეს ოსმალი თქვენ მოსვენებას აღარ გაძლევსთ, სჯულით გაათარებენ; თქვენ თუ გინდათ შვილებო, რომ გაათარებას ასცდეთ და როგორმე თავი შეიკავოთ, მაშინ თქვენ შეუერთდით რომის წმინდა ტახტს, ეამბორეთ პაპას, მიიღეთ კათოლიკობა და მაშინ ფიქრი ნუ გაქვსთ, თქვენ

ხმას არვინ გაგცემთ. პაპამ და სულთანმა ამის შესახებ პირობა შეკრეს და ოსმალთ უფლება არა აქვთ, რომ ვინმე კათოლიკი შეავიწროვონ და ან გაათათრონ. ეს ბევრს სახელმწიფოებში იციან.

კათოლიკეთ მოძღვართ რჩევა ქართველ ქრისტიანებს და ქართველთ ახალ გათათრებულებს ძლიერ ესიამოვნათ და ამათ სრული თანხმობა გამოაუცხადეს მოძღვართ. ამათ მიუგეს;

— ოლონდ ქრისტიანად დავშთეთ, ოლონდ ქრისტე არ ვგმობთ და ჩვენ მზათა ვართ, რომ ამ წუთაშივე განვაცხადოთ სურვილი გაფრანგებისა.

პატრებმა მოისმინეს ერის ნატვრა და დარიგება მისცეს მათ, თუ როგორ უნდა მოქცეულიყვნენ. ახლად გათათრებულებს ურჩევდნენ ერთის მხრიდამ მეორეში გარდასახლებას სამუდამოდ თუ არა დროებით მაინც, და იქ თავის-თავის კათოლიკედ აღიარებას. ქრისტიანებს ურჩევდნენ, რომ როცა თათრებმა ძალა დაგატანოთ— გათათრდითო?— მაშინ ნუღა ეტყვიან, რომ ქართველები ხართ, თქვენ უთხარით, რომ კათოლიკეები ვართ, პაპის მფარველობის ქვეშ შესულნი და ისინი მაშინათვე თავს დაგანებებენ, ხმას არ გაგცემენ და თქვენ კი კათოლიკებს შეუერთდებით. ასე არიგებდნენ მოძღვარნი ქართველეთ, ქართველნიც ისევე მოქმედებდნენ, როგორც მოძღვარნი არიგებდნენ. ქართველნი მალე დარწმუნდნენ საქმის სინამდვილეში და მიტომ იწყეს გაფრანგება და კათოლიკობასთან შეერთება. სულ მცირე

ხნის განმავლობაში კარის და ოლთისის მიდამოებში ახალ გათათრებულ ქართველთაგან 1000 კომლამდე იქმნა ქრისტიანობაზედ მიქცეული და გაფრანგებული; შემდეგ წლებში ლათინთ მოძღვრებმა გაფრანგება შემოიტანეს არდანუჯის მიდამოებში, ართვინში, მთლად ლივანაში, აქ საქმე ისე კარგად წაუვიდათ, რომ ლივანიდამ ესენი ლაზისტანშიაც კი გადვიდნენ, სოფ. ჩხალას. ჩხალელ ლაზების გაფრანგება ამ დროს შეეხება. რომელთა რიცხვი შემდეგ აქედამ გაფანტულა, გასულ იქმნა მცირე აზიის ქალაქებისაკენ. ართვინის დღევანდელი კათოლიკე აშტრაკიანეები იქაურნი ყოფილან და გაფრანგების გამო შემდეგ დროებში გასომხებულან, გვარიც გარდუკეთებიათ სომხურათ.

პატრები ისე კარგად აღეწებდენ თვალ-ყურს ქართველებს, რომ სადაც კი ოსმალის მთავრობა ქართველებს გათათრებას უწყებდნენ, ესენი იქ მალე ჩნდებოდნენ და ქართველებს გათათრებისაგან იხსნიდნენ. ამათის მოქმედებით და დახმარებით გაფრანგდენ ჯავახეთის ახალ გათათრებულ ქართველნი, რომელთა შთამომავლობით დღეს ახალციხე და ახალქალაქის მაზრები სავსეა. მხნე და თავდადებულ მოძღვართა მიერ თუმცა კათოლიკებს საკმარისი რიცხვი შეუერთდა, მაგრამ ეს მაინც ვერ მოხდა ისე, როგორც სანატრელი იყო, ოსმალთა მანქანებით საქართველოს ეკლესიამ სამუდამოდ დაკარგა თავისი მრევლი, და ლათინთ მოძღვართაც

მთლიანად გათათრებულ ქართველების გაფრანგებაც ერთობ უძნელდებოდათ, რადგანაც ოსმალის მოლაზხოჯები მათ დავიდარებას უჩენდნენ. ისიც საკვირველია, რომ ესენი ზოგთა გაფრანგებას ახერხებდნენ. რა მდგომარეობაში უნდა ყოფილიყო ისეთი ქართველი, რომელიც ერთი წლის წინეთ გათათრებულიყო, ჯამეში სალოცავად დადიოდა და მერე ეს აქედამ ხელს იღებდა და ხელ-ახლა ქრისტიანდებოდა. რასაკვირველია ამაზე პატრებს დაედებოდა ცილი და ამათ დევნასაც დაუწყებდენ, მაგრამ მათ იცოდნენ ამ შემთხვევაში როგორ გაემართლებინათ თავი. რაც ხანი გადიოდა, მით გაფრანგების საქმეც წინ მიდიოდა, მაგრამ რომილამ მოსულთ ქართული ენის მცოდნე მოძღვართ რიცხვი კი ერთობ მცირდებოდა. ცოტა რომის ტახტის დახმარებამაც იკლო.

ღვაწლდებულნი პატრები მოხუცებულებაში შევიდნენ, უკანასკნელ ესენი რომში მიიქცნენ, ამათ მოადგილედ რომილამ აღარავინ მოდიოდა დასავლეთ საქართველოში. საქმე ისე მოეწყო, რომ იმოდენი მრევლი ქართველთა, რომელნიც რა წვალეებით და ტანჯვით იქმნენ თათრობილამ ქრისტიანობაზე მიბრუნებულნი, რომ კინალამ უმღვდელ-პატრონოდ დაშთნენ, აი ამ დროს, რომის ტახტისაგან ოსმალეთის სომხების კათოლიკეთა უფროს სასულიერო პირს წერილი მოუვიდა და ეუწყათ მათ, რომ ოსმალეთის საქართველოს კათოლიკებიც თქვენ ჩაიბარეთ და დღეის შემდეგ თქვენ უნდა უპატრონოთ

მათაო. სომეხ-კათოლიკეთა სასულიერო წოდებამ მიიღო და შეიწყნარა პაპის თხოვნა და ბრძანება, ამათ მაშინათვე მოაქციეს ყურადღება ოსმალეთის ქართველთ რომის კათოლიკეებსა და ამათში დაიწყეს მღვდელ-მოქმედება და ქართველ ერის პატრონობა. ამ დროს ოსმალნი არც სომეხ-გრიგორიანებს სდევნიდენ, და მიტომ მრავალ ალაგას ქართველთა თავიანთი თავები სომხათაც აღიარეს და მით გადარჩნენ გაათათრებას, შემდეგ ესენი შეუერთდენ გრიგორიანობას და უკასკნელ, გრიგორიანობის მეოხებით, დაკარგეს ქართული გვარ-ტომობა და შთამომავლობის ხსოვნა. ასეთ გასომხებულ ქართველებით სავსეა თბილისი და სხვა ადგილები; ამათ თავიანთი ვინაობისა აღარათფერი ახსოვთ. ამაზე სხვაგან წაიკითხავთ.

მოგეხსენებათ, რომ კათოლიკის სარწმუნოება სომხეთში ძველადვე აღორძინდა. XII საუკუნეში სომეხ-კათოლიკენი ისე გამრავლდნენ, რომ ლათინთ ეკკლესიის წიგნები მათ მალე სთარგმნეს სომხურს ენაზე და ეკკლესიებში ყველა ლოცვების წარმოთქმა და შესრულება თავიანთ ენაზე დაიწყე. ამის მოწინააღმდეგე მათ არავინ უჩნდებოდა, და ნაცვლად ამისა რომის ტახტს უხაროდა კიდევ, რომ კათოლიკის ეკკლესიის წეს-რიგის წიგნები სხვა ენაზედაც იდგავდა ფეხს. ნელ-ნელა ისე წაუვიდათ სომხებს საქმე, რომ კათოლიკის ეკკლესიის ყველა საჭირო წიგნები სომხურს ენაზე სთარგმნეს და ამ ოსტატობით კათოლიკის ეკკლესიის სულში სომხური

ენა ჩადგეს; ეს დიად კანონიერიც არის და ასეც უნდა მომხდარიყოს. დროთა და გარემოებათა მეოხებით დიდსა და მცირე სომხეთში ისე სომეხ-გრიგორიანთა სჯულის მექონი სომხები ვერ მიდიოდნენ წინ, როგორც კათოლიკე-სომხები, — გარემოება უფრო ამათ უწყობდა ხელს, რადგანაც ესენი ევროპის კათოლიკეთა სახელმწიფოებმაც გაიცნეს, ამათ ყურადღებას აპყრობდნენ. რაცკი დრო მიდიოდა, მით სომხებში კათოლიკობაც მაგრდებოდა, მტკიცე ნიადაგზე მკვიდრდებოდა და მის წარმომადგენელ სომეხთაგანი მოძღვარნიც რომის ტახტის ერთგულ-მორჩილად ჩნდებოდნენ. ამათ თავიანთის ერთგულობით დიდი პატივი მოიპოვეს პაპის წინაშე და ამას გარდა მათ გაიცნეს დასავლეთის სამღვდელთაგანის შნო, ხალხთა ცხოვრება, ოსტატობა და განვითარებითაც წინ წავიდნენ.

სომეხ-კათოლიკეთა მოძღვრებს ხალხიც საკმარის პატივს სცემდა, რადგანაც მოძღვარნი ყოველთვის ოსტატურად მოქმედებდნენ და მასთან სომხური ენისა და გვარის სიყვარულს. უკანასკნელ, როცა კათოლიკეები გადალუანდნენ სომხეთში, მაშინ ესენი აღმოჩნდნენ ნამდვილ სომეხთა გვარის მოყვარეები და სომხური ენისა და საქმეებისთვის თავდადებულნი. ამათმა ასეთმა წინსვლამ სომეხ-გრიგორიანებზედაც იმოქმედა, ამათ ერთის მხრით ეჯავრებოდათ სომეხ-კათოლიკეთა მოძღვარნი, მაგრამ მეორეს მხრით-კი — ჰბაძავდნენ მათ, რადგანაც სომეხ-კათო-

ლიკეთა მოძღვრებაში აშკარად ჰხედავდნენ სომხის გვარის სიყვარულს და სომხური ენის მფარველობას. სომეხ-კათოლიკეთ მოძღვრები რაც უნდა მოწინააღმდეგენი ყოფილიყვნენ სომეხ-გრიგორიანებისა, მაინც იგინი იყვნენ სომხის გვარის მოყვარეები და სომხის ერისთვის თავდადებულნი. სომეხ-კათოლიკეთა მოძღვრები ბევრჯერ მხნედ და ხმამაღლა დავობდნენ ხოლმე სომხეთის და სომხის ერის შესახებ იქ, სადაც კი საჭიროება მოითხოვდა.

სომხის კათოლიკეთა შნო იყო, რომ ოსმალეთში სომხებს ოსმალნი ისე არა სდევნიდნენ, როგორც ქართველებს, და ნამეტურ სომეხ-კათოლიკებს ხომ ყველაზე უბირატესობას აძლევდნენ და შევიწროებას გარდა მფარველობასაც უწევდნენ, რომ ამათ თავიანთი სარწმუნოება მტკიცედ შეენახათ და ევრცელებინათ კიდევ იქ, სადაცა საჭიროდ დაინახავდნენ. სომეხ კათოლიკენი კარგად გრძნობდნენ და ხედავდნენ, რომ ოსმალის მთავრობა მათ შესაფერს პატივს აპყრობდა, მფარველობას უწევდა და ამიტომაც ესენიც ისე მოქმედებდნენ მათ წინ, როგორც ხალხს შეეფერებოდა. ამათ თავიანთის მოქმედებით საქმე გაიტანეს და იგინი გახდნენ საყვარელი სულთნის, საყვარელი რომის ტახტის, სომხის კათოლიკეების და თვით სომეხ-გრიგორიანებისაც. ამათ საქმე ისე მოაწყვეს, რომ მალე თავები იხსნეს რომის პაპის და კარდინალების უფლებისაგან და მალე თვით რომის ტახტის თანხმობით, ამათ თავი-

ანთ სასულიერო პირად სომეხთაგანი ამოირჩიეს და ეს პირი დაამტკიცებინეს პაპას სომეხ-კათოლიკეთა უმაღლეს სასულიერო პირად. აი ამ სასულიერო პირის თანამდებობილამ აღმოსცენდა სომეხ-კათოლიკეთა პატრიარქის თანამდებობა, რომელ პატრიარქი დღესაც უზით სტამბოლში. რა კი სომხის კათოლიკებმა თავიანთის უმაღლესი პირის არჩევის ნება-რთვა მიიღეს პაპისაგან და ეს ამოირჩიეს კიდევაცა, ესენი მის შემდეგ უფრო გაძალუანდნენ, რადგანაც ამ უმაღლეს პირს ირჩევდნენ პაპის თანხმობით და ოსმალის მთავრობის დამტკიცებით, ამიტომ ამ პირებსაც საკმარისი ხმა და ძალა ჰქონდათ რომის ტახტის წინაშე და ოსმალეთის მთავრობისა და მიტომიგინი სომხის გვარის სასარგებლოდ ყველგან თავგამოდებით მოქმედებდნენ.

სომეხ-კათოლიკეთა მღვდელმთავარს ჩაბარდა მთელის ოსმალეთის სომეხ-კათოლიკეთა საქმეები, რომის ტახტმა ამათვე მიანდო ქადაგების საქმე, რადგანაც მათ სიშორე ერთობ უძნელებდა საქმეს, ხელს უშლიდა. გარდა ამისა სომეხებში კათოლიკობას ისე ლათინთ მოძღვრები ვერ გაავრცელებდნენ, როგორც თვით ნამდვილ სომეხთა გვარის კათოლიკეთ მოძღვარნი, ამიტომაც რომის ტახტმა სომეხ-კათოლიკეთა მღვდელმთავარს მიანიჭა სრული უფლება ოსმალეთში მართვის, გამგეობის, მოქმედების და კათოლიკის სარწმუნოების ვრცელების. რომის ტახტისაგან ასეთ ბოძებულმა უპირატესობამ გაამე-

დიდურა სომეხ-კათოლიკენი და ამათ თავგამოდებით დაიწყეს სომხებთან მეცადინეობა და შრომა. რომის სამღვდლოების მიბაძვით და მითითებით ამათ დაიწყეს სომხურს ენაზე წიგნების წერა, ბეჭდვა, უკანასკნელ სტამბების დაარსება, სამეცნიერო წიგნების თარგმნა და ბეჭდვა. ერთი სიტყვით ამათ იმ დროს მეტათ დიდი სამსახური გაუწიეს ოსმალეთის და სხვათა სახელმწიფოთა სომხებს, ამათ აღადგინეს და შექმნეს ახალი სომხეთი, შემდეგ შექმნეს და დაარსეს სომეხთა მსწავლულთა ძმობა „კონგრეგაცია“, რომელ ძმობასაც ეწოდა მხითარისტები, რადგანაც ამ სამეცნიერო დასთა სასულიერო წოდების ძმობის დამაარსებელის სახელი მხითარი იყო. ამ პირისაგან დაარსებულ ძმობას ვენეციაში, ლაზარეს კუნძულზე, მთელმა ევროპის სახელმწიფოებმა აღმოუჩინეს დახმარება და ამ დახმარებით მხითარისტები დიდათ გაძალუანდნენ, სული ჩაიდგეს, გაიკეთეს სასწავლებლები, დახსნეს სტამბები, დაიარსეს გუნდი სომეხთა მსწავლულთა და იწყეს სომხურს ენაზე წიგნებისა და გაზეთების ბეჭდვა და აწინდელ დრომდის იგინი თავიანთ შრომით ამდიდრებდნენ და აწცა ამდიდრებენ სომხის ერს, მათში შეაქვსთ ევროპიული მეცნიერებანი; ბეჭდავენ აუარებელ წიგნებს და ნამეტურ მუშაკობენ სომხეთის ძველსა და ახალს მწერლობაზე და ისტორიაზე. აწინდელი სომეხთა საუკეთესო ისტორიკოსი აბატი ალიშანიც მხითარისტთაგანია. მხითარისტებთა „კონგრეგაცია“ არის

ნამდვილი სომეხთა გვარის დასი და სომხეთისთვის თავგამოდებული ძმობა. სომხეთში თუ რამ გაკეთდა და ოსმალეთში თუ სადმე სომხის ერმა ბრწყინვალე მსვლელობა მიიღო, ეს სულ ამათის შრომით და მე-
\ /ოხებით.

როგორც ზემოთაც მოვიხსენეთ, ამ დროს დასავლეთ საქართველო ოსმალებს ეკავათ და იქაურს გათათრებულ ქართველებში კათოლიკის სარწმუნოება გავრცელებული იყო და ახალ გაფრანგებულთ რომის ლათინთ მოძღვრები ჰყვანდათ და ესენი განაგებდნენ იქ, მაგრამ საუბედუროთ დროთა, გარემოებათა და სიშორის გამო ამათაც დაანებეს ქართველთა კათოლიკეთა საქმეებს თავი და ევროპაში გავიდნენ; ქართველ კათოლიკენი, რომელნიც მაშინ რომის კათოლიკედ ირიცხებოდნენ, დარჩნენ უმღვდელ-უმწყესოდ, მაგრამ ამ საქმეს რომმა მალე მიაქცია ყურადღება და დასავლეთ საქართველოს ქართველ კათოლიკენიც ჩააბარეს ოსმალეთის სომეხ-კათოლიკეების უმაღლეს სასულიერო წოდების პირს და მის გამგეობას. ქართველნი შევიდნენ სომეხ-კათოლიკეთა სრულს უფლებისა და გამგეობის ქვეშ.

სომხის კათოლიკებმა მალე მოაქციეს ყურადღება დასავლეთ საქართველოს ქართველ-კათოლიკებს და მათში მალე გამოამწყესეს სომეხ-კათოლიკეთა მღვდელნი, რომლებიც „სომხურები“ იყვნენ. აღზრდილნი, მღვდლებმა ქართველნი არ იცოდნენ,

ამათ დაიწყეს მღვდელ-მოქმედების შესრულება სომხურს ენაზე, ხალხს ესენი საყოველთაოდ შინა და გარეთ სომხურს ენაზე ესაუბრებოდნენ; ეკკლესიაში ქადაგებაც სომხურს ენაზე ჰქონდათ. ასე და ამ გვარად ქართველ კათოლიკეთათვის საჭირო ენად სომხური ენა გახადეს. ქადაგებაში წარმოსთქვამდნენ ასე: — ნამდვილი კათოლიკენი თუ ხართ, ნამდვილი ქრისტიანები, მაშინ თქვენ თქვენი საეკკლესიო სომხური ენა უნდა აუცილებლად შეისწავლოთ, უამისობა არ შეიძლება, თქვენი სჯულის ლოცვები უნდა ზეპირად იცოდეთ, თუ ესენი არ გეცოდინებათ, მაშინ თქვენ კათოლიკები არ იქნებით.

იმ დროის ქართველნი იყვნენ უეშმაკონი, როგორც სჯულისა და ეკკლესიაში სახმარებელი ენის, დაიწყეს სომხური ენის შესწავლა, ამ დროს სომეხთ მოძღვრებმა აქა-იქ გახსნეს სასწავლებლები და ქართველთა შვილებს სომხურს ენაზე დააწყებინეს წერა-კითხვა და სწავლება. საქმე ისე მოაწყეს და მოემართა, რომ შემდეგ დროებში ამ მოძღვართა მეოხებით ქართველ კათოლიკებმა თავიანთ სამშობლო ენად სომხური ენა იცნეს და ამ ენის შეთვისებისთვისაც იწყეს მეცადინება. სომეხთ კათოლიკეთა მოძღვართაც ეს უნდოდათ. ესენი ამის მეტს სხვას არას ნდომობდნენ, ესენი იმას ფიქრობდნენ, რომ ვინემც ჩვენ შევისწავლოთ ჩვენი მრევლის ენა, მათ შეისწავლონ სომხური ენაო. ასეც აუხდათ. ქართველები არამც თუ შესწავლას დაადგნენ,

არამედ თავიანთ დედა-ენად სომხური ენა იცნეს და შემდეგ დროებში ამ ენისთვის მათ დავა და მფარველობაც დაიწყეს; სომხის კათოლიკეთა მოძღვრები ქართველებში მარტო სომხურს ენას არ ავრცელებდნენ, ენასთან ერთად მათ მათში შეჰქონდათ სომხეთის სიყვარულიც და ამათ აქეზებდნენ, რომ საქართველოს მიდამოებიდამ ოსმალეთის სომხებისკენ გარდასახლებულიყვნენ, სადაც მათი მერჯულე კათოლიკეთ რიცხვი დიდი იყო, ეს ჰაზრები ნელ-ნელა განავრცეს ერში, ამ საქმისთვის მათ ხელს უწყობდა იმ დროის კათოლიკეთა უმაღლეს სასულიერო პირის და პაპისა მოქმედება. ამ პირების სახელის ხსენებისთვის ქართველნი მზათ იყვნენ, რომ თუნდ ზღვაში ჩაცვივნილი-ვნენ.

ქართველთა გარდასახლების საქმეს ისიც უწყობდა ხელს, რადგანაც საქართველოს მიუვალს ხეობის ადგილებში კათოლიკებს ცხოვრების საქმე უჭირდებოდათ, და მეორე—ქართველ მუსლიმანთა და ოსმალთაგანაც იდევნებოდნენ, რადგანაც აქ ოსმალს გამგეობა და კანონი ყურთა გლეჯაზე იყო დამოკიდებული. ამიტოა ქართველთ კათოლიკებმა იწყეს სომხეთში გარდასახლება და დასახლება იქ, სადაც უფრო კათოლიკეები სცხოვრებდნენ. მეტად დიდი რიცხვი გარდასახლდა კოსტანტინეპოლში. ქართველნი დასახლდნენ აქა-იქ სომხებში, რიცხვით სულ რომ მცირე ვსთქვათ, ათი ათასზე ნაკლებს ვერ ვიტყვით. ეს რიცხვი მანამდის თუ თავის საეკლესიო

ენათ სომხურს ენას სთვლიდა, მის შემდეგ მათ თავიანთ სამშობლო ენათ სომხური ენა ჩათვალეს და ამ ენაზე იწყეს მეცადინეობა. 100 წლის განმავლობაში საქმე ისე მოხერხდა, რომ ნამდვილ ქართველთა შთამომავალ კათოლიკეებმა დაკარგეს თავიანთი დედა ქართული ენა, დაივიწყეს გვარტომობის მომდინარეობა, სამშობლო ქვეყანა, იწყეს სომხობა, სომხური ენა იცნეს სამშობლო ენათ და ნამდვილ სომხებათ იქცნენ, სომხის გვარის შთამომავალთ.

მხნე და მეცადინე კათოლიკეთა მოძღვართა მეოხებით საქმე მარტო ქართველების გადაგვარებით არ გათავდა. ქართველთა რომ უფრო მკაცრათ დავიწყებოდათ თავიანთი ვინაობა და ამისთვის მათ რაიმე ეჭვიც არ ჰქონოდათ, ამიტომ ქართველთ კათოლიკეთა გვარებსაც კი უწყეს გარდაკეთება და გარდასხვაფერება, უფრო სომხურს კილოზე. ქართველთა გვარები ისე გარდააკეთეს, ისე გარდასხვაფერეს, რომ დღეს კაცი სულ ვეღარ იფიქრებს და წარმოიდგენს მას, რომ დღევანდელ რომელიმე სომეხ-კათოლიკეთა ძველი გვარი სხვა ყოფილიყო, რომელსაც აწინდელს მათ გვართან არაფერი კავშირი არ ჰქონოდეს. ესეთი გაცალკევება, განსხვავება და გადაგვარება თვით კათოლიკებისთვის უფრო არის საეჭვო და საკვირველი, ასეთ საქმეთა წინმსწერელობა ქართველ კათოლიკეებში უფრო ოსმალეთის სომხეთში მიეცა, კოსტანტინეპოლს, არზრუმს, ოსმალოს საქართველოს განაპირ მიდამოებში; ესევე

სენი ნელ ნელა ფეხს იდგამდა ჯავახეთშიაც. სომეხ კათოლიკე მხნე მოძღვართა ჯავახეთში სადგომათ და საქადაგებლად ახალ-ციხე ამოირჩიეს, ახალციხეში დამკვიდრდნენ იგინი და იქიდან მოქმედებდნენ ხალხში, იქილამ ჰქადაგებდნენ ქრისტიანობას და სომხობას. მალე მიაღწიეს წადილს და მათ მრავალ ქართველთა სოფლელები გადიბირეს და გაასომხეს, აქაურნი ქართველნი ისე გადიბირეს და გაასომხეს, რომ მალე მათ ქართველობის შეჯავრებაც კი დაუწყებეს, მაგრამ ამათ არც ეს იკმარეს! ესენი უფრო შორს აპირებდნენ წასვლას, მათ სურდათ საქართველოს სამეფოის საბრძანებელშიაც შემოსვლა, რომის ლათინთ მოძღვართ თავილამ მოშორება და ქართველთ კათოლიკეთა პატრონობა და ამათშიაც შემოტანა და განმტკიცება იმა აზრებისა, რომ ვითომც ისინი სომხის გვარის კათოლიკენი არიან და არა ქართველის, მაგრამ ეს ვერ მოუხერხდათ, თუმცა წადილი კი დიდი ჰქონდათ. ამათმა წადილმა მარტოთ ოსმალეთის სამფლობელოში გაიდგა ფესვი, მარტოთ იქ მოიკიდა ნიადაგი და იქ ჩაჰყლაპეს მათ მრავალნი ქართველნი. ამავე სენის გავრცელებას ჯავახეთშიაც დაადგნენ და სურდათ, რომ ჯავახეთის ქართველებშიაც აელორძინებათ ეს ჰაზრები, მაგრამ სხვა და სხვა დამაბრკოლებელ საქმეებთა მეოხებით, ჯავახეთში ეს ისე კარგად ვერ მოუხდათ, ვერა გააწყეს რა და უკანასკნელ ხომ 1829 წ. როცა ჯავახეთი ოსმალთს მოსცილდა და აღმოსავლეთს სა-

ქართველოს შეუკავშირდა, მას შემდეგ ხომ მათს აზრებს ძირი მოეთხარა და დაიმარხა სამუდამოთ.

ასეთ დავრდომილს მხარეში და ხალხში დაიბადა პეტრე ხარისჭირაშვილი, რომელიც თავის დროსვე ახალი გიორგი მთაწმინდელათ იქმნა წოდებული მრავალ პატივცემულ ქართველ კათოლიკეთაგან. მაგალითად მისს გარდაცვალებაზე ახალციხის იოანე ნათლის მცემლის ეკკლესიაში სიტყვა წარმოსთქვა პატივცემულმა ქართველ კათოლიკეთ მოძღვარმა იოანე გვარამაძემ და ერთ ალაგას ასე მოიხსენია: „როცა ჩვენი მესხეთი ბრწყინავდა სწავლა-განთლებით იმ დროს მრავალი ჩინებული მოღვაწე და მწერალნი ყოლიათ ჩვენ წინაპართა, კივირიოზ კათალიკოზი, პეტრე ქართველი მუამის ეპისკოპოსი, იოანე და ექვთიმე მთარგმნელნი და სხვანი, გარნა არც ამ შემცირების დროს მოგვკლებია პატიოსანი და ღირსნი მოღვაწენი. ეკალში ვარდი ამოვაო, წყლის პირას შროშანი, მინდორ ველზედაც ყვავილი. ჩვენს ამ დავრდომილს მხარეშიაც სხვათა შორის ამ ჩვენ მეცხრამეტე საუკუნეში გამოჩნდა მამა პეტრე ხარისჭირაშვილი“ ჭეშმარიტათ ეს სწორეთ ასე გახლდათ ზემო ხსენებულ პირების თანახმად პ. ხარისჭირაშვილი ქართველებს ახლად აღმოუჩნდათ და აღმოუბრწყინდათ. ეს ისეთი მოღვაწე პირია, რომელსაც ქართველ კათოლიკეებში ცალი არა ჰყავს. ეს მალლა იდგა თავის დროზე, თანამედროვე სამღვდელოებაზე. იმის მამულის სიყვარული და ტრფობა არის იერე-

მია წინასწარმეტყველის გოდება და ტირილი. საქართველოს გამო ერთ თავათ გლოვა, წუხილი დღე და ღამ მხოლოდ საქართველო უდგა თვალწინ.

პირველი დაწყებითი სწავლა მიიღო ერთს ახალციხის სამრევლო სკოლაში. მაშინ ახალციხის სკოლებში მხოლოდ სომხურს ენას ასწავლიდნენ. ეს ენა იყო იქაური ქართველ კათოლიკეთ სამშობლო ენათ მიღებული. ქართულ ენას მხოლოდ ოჯახში ასწავლიდნენ. ამასაც ხელთ ნაწერის ანბანით. მათში ქართული ანბანის ხმარება მკირეთ 1805 წელს შემოვიდა, როცა თბილისიდან განძეგებული პატრი ნიკოლა იმერეთში გადავარდა, მერე ახალციხეში, სადაც ასრულებდა მღვდელ მოქმედებას და კათოლიკებსაც ცხადათ ასმენდა, რომ თქვენ ქართველები ხართ და არა სომხებიო.

ამან აქ დიდი ბრძოლა გამოიარა, საქმე იქამდის მივიდა, რომ სომხის კათოლიკეთ აღიარებულნი ჯავახელნი კინაღამ სომხის გრიგორიანებს შეუერთდნენ. სომხის კათოლიკეთა მღვდლებმა ეკლესიები დაკეტეს, გასაღებები ეჩმიაძინს გარდასცეს და ამათ სთხოვდნენ დახმარებას, პატრი ნიკოლას კიცხვა დაუწყეს და მასთან მტკიცება, რომ ჩვენ სომხები ვართ და არა ქართველებიო. მაგრამ პატრი ნიკოლა არავის უშინდებოდა.

პეტრე ხარისკირაშვილი სამრევლო სკოლაში ყოფნის დროს ეკლესიაშიაც მსახურებდა. შემდეგ ის გადიყვანეს ალექსანდროპოლის კათოლიკეთა სა-

სულიერო სასწავლებელში, სადაც კარგა ხანს და-
რჩა. ეს სასწავლებელი სომეხ კათოლიკეთა მოძლ-
ვართ აღმზრდელათ იყო, აქვე იზრდებოდნენ ქართველ
კათოლიკეთა შვილებიც, რომელნიც კი სასულიერო
წოდებაში ემზადებოდნენ. მთელის აზრის კათოლი-
კეთა მოძღვრებს აქ ზრდიდნენ, სომეხ კათოლიკების
ტიბიკონით ამზადებდნენ. აქვე ასწავლიდნენ აღმო-
სავლურს ენებს, გარდა ქართულისა და ევროპიუ-
ლის. ამ სასწავლებლის მეოხებით უფრო იფინებო-
და ქართველ კათოლიკებში ქართული ენის და გვარ-
ტომობის ვრდომა, აქედამ გამოსულთ მოძღვარ-
თა მეოხებით გადაბირდნენ ქართველ კათოლიკენი.
მათი უმეტესი ნაწილი შემდეგში ოსმალეთში იქმნა
გადასახლებულნი. 3. ხარისჭირაშვილზე კი ვერაფე-
რი გავლენა მოუხდენია ამ სასწავლებელს, რადგა-
ნაც სხვა ენებს გარდა ის ქართულსაც სწავლობდა.
ქართული წერა-კითხვა მისთვის პირველად შინ უს-
წავლებიათ ხელთ ნაწერის ანბანით. —

ზოგთაგან გამიგონია, რომ ხელთ ნაწერ ანბანს გა-
რდა კათოლიკებს ბეჭდური ანბანიც ჰქონდათო,
ქართულად ანბანი ამათ 1780 წელს დაუბეჭდიათ
რომში, ტულუკაანთ გორელს დავითას. ამ ანბანის
უმეტესი ნაწილი საქართველოს რომის ქართველ კა-
თოლიკეთათვის უგზავნიათ და არა ჯავახელ კათო-
ლიკეთათვის, რადგანაც ეს ძირეულ ქართველ გვა-
რის კათოლიკენი სომხებათ ყოფილან აღიარებულნი.

სემინარიაში სწავლის შემდეგ რომში და პაპის

უმადლეს სასულიერო სასწავლებელში შევიდა, სადაც დაამთავრა სამღვთო-სამეტყველო სწავლა. გარდა ამისა სწავლობდა ენებს, ლათინურს, ნემეცურს, იტალიანურს, პოლონურს, ფრანკულს, თათრულს, ბერძნულს და ქართულს. ამბობენ, იტალიანურს, და ფრანგულს ენაზე ისე ქადაგებდა, როგორც თავის სამშობლო ქართულს ენაზეო. შემდეგ ის ნაკურთხი გადასახლდა ვენეტიკის მხიტარისტებში, რადგანაც ზოგი ერთ ქართველ გვარის მექონე ბერებიც სცხოვრებდნენ იქ, მას გული მისწევდა, მათში ცხოვრება და სასტამბო საქმეების გაცნობაც სურდა. ეს დასახლდა მხიტარისტებში და დაიწყო ქართველ კათოლიკეთ სასარგებლოთ მოღვაწეობა. აქ მას სომეხ კათოლიკეს ეძახდნენ. †

იგი კი ქართველად სთვლიდა თავის თავს და საქართველოს სიყვარულიც უცხოველდებოდა, რადგანაც ამას წინათვე ჩაენერგა გულში წინაღმდეგობა იმ ქადაგებისა, რომელსაც მრავალნი ავრცელებდნენ, რომ საქართველო მტკვრის გამოღმა არ არსებობს. მტკვრის აქეთა მხრის ხალხნი გვარტომობით სომეხნი არიანო, გარდა ამისა თვით საქართველო რა არის! მას მომავალი არა აქვს. მისი გვარტომობა მის თანამორწმუნე ძლიერის გვარისაგან მალე აღიგვება და მოისპობა. ამიტომ უმჯობესი იქმნება, რომ ქართველ კათოლიკებმა ეს ენა მალე დაივიწყონ, თორემ ბოლოს სამწუხაროთ გაუხდებათ საქმე და მაშინ გვიან იქნება... ასეთი აზრები პეტრეს უფრო და

უფრო უმტკიცებდნენ ერთხელვე დანერგულს სამშობლოს სიყვარულს და ასმენდნენ, რომ ეს ქართველია, მისი ქვეყანა მრავალ წამებული საქართველოა, მისი დედა ენაც ის ქართული ენაა, რომელიც ადიდა შოთა რუსთაველმა, შავთელმა, ჩხრუხაძემ, თმოგველმა და გიორგი მთაწმინდელმა. პეტრე თავის მეცადინეობით მალე მივიდა იმ შეურყეველ ქეშმარიტებამდის, რომ თავისუფლად ამბობდა:

— გვაროვნობით ჩვენ სომეხ კათოლიკენი არავართ, ჩვენ გვაქვს ჩვენი ქართული ენა, წიგნები, სამშობლო ქვეყანა და მაშასადამე ჩვენს ეკლესიაშიაც ჩვენს ენაზე უნდა იქმნეს წირვა ლოცვა. როგორ შეიძლება კაცმა ღმერთი აღიღოს იმ ენით, რომელიც მას არ ესმის, რიგი არ არის, რომ თავის ენაზე ვინმემ კაცს ღვთის დიდება დაუშალოს, ასეთის აზრებით იყო იგი გამსჭვალული, როცა ის ახალციხეში გამოამწყესეს. ამსაც ეს სურდა და ხმა მალლა სთქვა ერთ წერილში ასე: „გმადლობ ღმერთო, რომ ამიხილვე თვალები, შენ მამცნიე ჩემი სამშობლო ენა, მწიგნობრობა, მიმახვედრე მის ისტორიას, სახელწოდებას, მისს დღევანდელს მდგომარეობას, მის წინანდელს დავრდომილებას. ღვთისა და ქრისტიანობის დიდმა აზრებმა განავრცოს ეს აზრები ჩემ თანა მემამულეებში და დაიფაროს იგინი თავიანთი სამშობლო ქვეყნით, ენით, წიგნობრობით და გვარტომობით.

სამშობლო ქვეყნის შიგებდის მტირალი პ. ხა-

რისკირაშვილი მეტათ გულ მდუღარეთ სტიროდა საქართველოს დასავლეთ ნაწილზე. ნამეტურ იმ ადგილებზე, რომელიც ოსმალეთს ეკავა და სადაც ადრევე მოიხპო ქართველთა კვალი. ჯავახეთის, კოსტანტინოპოლის და სხვა ადგილების გადაგვარებულს ქართველებს ეს ასე შესჩიოდა:

— როგორ, ჩვენ ქართველები აღარა ვართ, მაშ ჩვენ ჩვენი სამშობლო ენა აღარა გვაქვს. ჩვენი ძველად გამშვენნიერებული ენა, მოქალაქეობა, სწავლა განათლება და სიტყვა კაზმული მწერლობა? განა ყველა ეს ჩვენ უნდა დავივიწყოთ მხოლოდ მიტომ, რომ ქართველები არა ვართ? შეუძლებელია. ეს აზრები ჭეშმარიტების წინააღმდეგია.

ამის მეცადინეობას ის უფრო აფართოებდა, რადგანაც მას ძლიერ უყვარდა ქართული მწერლობა. ნამეტურ უფრო კითხულობდა საქართველოს ისტორიის შესახებ. ბევრს ისტორიულს წერილებიდგან კი იგი უკმაყოფილოდ რჩებოდა, რადგანაც ისტორიაში, ქართველთა შესახებ უბედურების მეტს ვერასა ხედავდა, ნამეტურ სომხურს ენაზე და სომეხ მხითარისტების ნაწერებში, რომელთაც საქართველოზე წერა გამუდმებით დაიწყეს იმ დღიდგან, როცა სომეხ კათოლიკეთა მხითარისტებს პარისის ორიენტალისტთა შორის არმენისტმა სენ მარტენმა წინა დადება მისცა, რომ ამ მსწავლულ მხითარისტებს საქართველოს შესახებაც რამე ისტორიული წერილები ეწერათ, უფრო კი დაღუპულის ოსმალეთის

საქართველოს შესახებ, სადაც ერთს დროს ეს მსწავლულიც მოგზაურობდა. მხითარისტებმა საკმარისად აღწერეს დასავლეთ საქართველო, ნამეტურ ლივანა, აქარა, არტაანი, ტაოს-კარი, კლარჯეთი, კოლა, ერუშეთი, შავშეთი და სხვა ადგილები, როგორც ისტორიულად ისე სხვა ფრივ. ყველა ამას ვენეციაში, სომხურ ენაზე ბეჭდავდნენ, საიდანაც სარგებლობდნენ მრავალნი ორიენტალისტნი, როგორც შვეიცარიის მსწავლული ღუბუა დე მონპერი, ისევე სხვებიც.

მხითარისტებმა აწერეს აქამდისაც ოსმალის ხელში დაშთენილი იშხნის ტაძარი, ხახულის ტაძარი, პარხლის და სხვ. ამ დიდებულ ნაშთებს გარდა მათ ბევრი კიდევ სხვა ნაშთნი აწერეს, რომელნიც სენ მარტენის წინაშე თავისს დროსვე იქმნა ცნობილი. ამათგანვე ისარგებლა სომეხ კათოლიკეთა მხითარისტ მსწავლულთ აბატ ალიშანმა, რომელმაც აღწერა ნაშთების სურათები და ჩაურთა თავისგან დაწერილს კილიკიის ვრცელ ისტორიაში. ამ მხითარისტებისაგან მთლად დახატულია დიდებული იშხნის ტაძარი, ხახულის, პარხლის, ტბეთის; მაგრამ ამათი არა მოსაწონი ის იყო, რომ ესენი მთელ დასავლეთ საქართველოს ძველ სომხეთის ნაწილად აღიარებდნენ, ხოლო ქართველობისგან ბაგრატიონების გაძლიერების შემდეგ მითვისებულათ. სენ მარტენის გარდა, ბროსემაც საკმარისად ისარგებლა ამ შეცდომიან ნაწერებიდამ, ბოლოს საქმე ისე მოეწყო,

რომ სენ მარტემა და ბროსემ მხითარისტებს ქართული ენის შესწავლაც დაავალეს და მათთან ქართულ ენაზე წიგნების თარგმნა, ნამეტურ ქართველ კათოლიკეთათვის საჭირო წიგნების. მაგრამ იმ დროის მხითარისტებმა ეს ვერ მოახერხეს, რადგანაც მათ ქართული ენა ეჯავრებოდათ, შემდეგს წლებში ეს ჩინებული საქმე მხოლოდ პ. ხარისკირაშვილმა შეასრულა სხვათა ქართველ კათოლიკეთა დახმარებით. ნამეტურ ეხმარებოდა მოძღვარი ივანე მამულაშვილი. პატივცემული ივანე მამულაშვილი გარდაიცვალა 1883 წ. ქ. ახალციხეში. ამისი შრომა არ არის დაკარგული წინაშე ქართველ კათოლიკებისა.

როგორც ვსთქვით, პეტრე დროებით კოსტანტინოპოლში მსახურებდა, შემდეგ ვენეტიკის მხითარისტებში გადასახლდა, სადაც მან დაიწყო ქართველთა სასარგებლოდ ღალადება, ამან თავის ოსტატობით და გამჭრიახობით მხითარისტების ზოგი ერთი პირები დაარწმუნა, რომ საქართველოში ქართველ გვარის კათოლიკებიც არიანო. ასე რომ ზოგი ერთ პატივცემულ პირებმა ჯეროვანი თანაგრძნობა გაუწიეს. პეტრემ აქ გამოაქვეყნა ივ. მამულაშვილის შრომა და მასთან მისი დაბეჭდვის საჭიროება, რასაც სიამოვნებით მიეგებნენ, რადგანაც ხსენებულ პირთა თარგმანთ შორის ერთი რამოდენიმე სომხურიდამ ნათარგმნი ხელთ ნაწერები, რომლებიც ეკუთვნოდნენ სომეხთა კათოლიკის მხითარისტთ წარმომადგენელთ-მწერალთ ინჯიჯიანს და ზურაბიანს,

ამიტომ მხითარისტები დაპირდნენ პეტრეს თხოვნის შესრულებას, იმას მისცეს ერთი დიდი დარბაზი, სადა სცხოვრებდა, შრომობდა და წიგნებს სთარგმნიდა.

მაღე აქ ისეთი პატივი დაიმსახურა, რომ ქართულ თარგმანთა დასაბეჭდათ ქართული ასოებიც იქმნა შემოდებული, სტამბა დაარსდა. ყველა ამის თაოსნობა პეტრეს ეკუთვნის. ისიც კი უნდა ითქვას, რომ მხითარისტებში პეტრესგან სტამბის დაარსება არ იყო ახალი საქმე. აქ ქართული ასოები 1800 წ. შეეძინათ, თუმცა შეუმჩნეველათ. რაკი პეტრემ მხითარისტების ზოგიერთი მღვდელმთაფრები მიიმხრო თვისკენ, იგინი დააჯერა ქართველ კათოლიკების არსებობაზე, შემდეგ სხვა ადგილებისკენ ისურვა მგზავრობა და ქართველთ შესახებ საუბრი. ვენეტიკიდან ეს მაღე გაემგზავრა ევროპაში. პირველად მივიდა რომში პაპასთან და წარუდგინა ვრცელი ისტორიული მოხსენება საქართველოს შესახებ.

მხითარისტებში პ. ხარისჭირაშვილმა იქამდინ აიმაღლა სახელი, რომ დღევანდლამდის მხითარისტების სასწავლებელში არის ერთი ოთახი, სადაც აწყვია მხითარისტების ბიბლიოტეკის წიგნები და დღესაც მთელი „განგრაგაცია“ პ. ხარისჭირაშვილის ოთახს უწოდებენ ამ ოთახს. პეტრე ხარისჭირაშვილი მეტად ღვთის მოყვირე პირი იყო, ქრისტიანობის დიდის პატივის მცემელი, მისი აზრით ქრისტიანობა ყოველის ვრდომილის კურნება არისო, ამის

მეოხებით იგი იყო მეტათ გულ-კეთილი მოძღვარი. ეს ჰაზრები მას ნამეტურ მაშინ გაუფართოვდა, როცა იგი თავის სამშობლოში მოვიდა, აქ უფრო ნათლად გამოიჩინა თავისი გულ-კეთილობა. სათნოება, ღარიბთა შემწეობა, ვრდომილთა პატრონობა მას სიკვდილამდისინ შერჩა შეურყეველ უცვალეზლად. ეს ჭეშმარიტების მქადაგებელი მოძღვარი ყოველთვის მზათ იყო გაჭირვებულის კაცის საქმეში მონაწილეობა მიეღო, ასე რომ თავის სარჩო საბადებელი სულ ღარიბთა სასარგებლოთ მიაჩნდა. ეს ამბობდა:

ყოველი კაცი მოვალეა, რომ ჯერ თავის გვარის ღარიბთ დაეხმაროს და მერე სხვას. ამის მღვდელ მოქმედების დროს არ ყოფილა ერთი ქართველი კათოლიკე ღარიბთაგანი, რომ მისგან დახმარება არ მიეღო, გარდა ამისა იგი დიდათ სწუხდა ერთი პირისგან მეორეს დაჩაგვრას, დაწიოკებას და ანიავეზას; ასეთ საქმეებს იგი თვალ ყურს ავლებდა და ქადაგებითაც სდევნიდა. საქართველოში ხალხის წინაშე ამან მალე მოიპოვა უზომო პატივის ცემა. მოახლოვდა ის დროც, როცა მას თავისი აზრები უნდა ექადაგნა, ამან მალე მიმართა მრევლს:

ჩვენ ჯავახეთის კათოლიკენი ქართველი გვარისანი ვართ და არა სომხები, ვინც ამის წინამდეგი იქმნება, იმას მე ვკითხავ, რომ მან დამიმტკიცოს წინამდეგი ისტორიულის ცნობებით, მათ მივცემ ამ გვარ კითხვებს:

— როგორ? განა ჩვენ ქართველები არა ვართ, საქართველოში არა ვცხოვრობთ? განა ჩვენი ენა ქართული ენა არ არის? მე არავის დაუთმობ ამის უარყოფას, მოწინააღმდეგებს ვიწვევ სჯაში და ბაასში, დავუმტკიცებ მათ ისტორიულის ცნობებით, რომ ჩვენ ქართველნი ვართ, ეს ყველასთვის ცხადი არის. მართალია ჩვენი გვარი გადაკეთებულია, მაგრამ ეს სხვა და სხვა მანქანებით მომხდარა. სული სულს ვერთვისება, გული გულს, აგრეთვე ზნე და ხასიათი. აქამდის რაც მოხდა ძალდატანებით, ის უკვე წავიდა.

გვაროვნობის უარმყოფნი ქართველები ნეტა რას უნდა გვანდნენ, ნეტა რა უნდა მიემატოთ ერთის უარყოფით და მეორის მითვისებით? გაკვირვებული ვარ ამაზე, ან ჩვენი მოძღვარი მამები რათ უარს ჰყოფენ ამ ჭეშმარიტებას, ჩვენი ენა და გვარტომობა რომის პაპისაგან აღრევე იქმნა ცნობილი და დამტკიცებული, საქართველოს კათოლიკენი ქართველად წოდებულნი.

ამ გონივრულმა მოძღვრებამ აიყოლია მთელი ქართველთ კათოლიკობა, მისმა აზრებმა მალე გაიკვლია ხალხში გზა, მას მეტად ეხმარებოდა ისიც, რომ იგი იყო შესანიშნავი მქადაგებელი, უწყიან: „რომ იგი იყო სიტყვა მჭევრი, ენით რიტორიო“. ქადაგების დედა აზრებსაც ყოველთვის ჩინებულის სიტყვებით რთავდა, ასე რომ მისი ქადაგება იყო ბრძნული მოსაზრება და არა უბრალო სიტყვა. პეტრე ხარისქირაშვილი მალე მოესწრო თავის ჰაზრების

აღყვავებას, მან მალე დაინახა ის მოვლენა, რამაც ჯავახეთის ქართველთა კათოლიკების გადაგვარების საქმეს ძირი მოუთხარა. პეტრეს უფრო აღარდებდა ოსმალეთის საქართველოს ის ადგილები, სადაც ძველადგანვე დაიწყო ქართველების გადაგვარება. მაგ. ართვინში, სადაც XVIII საუკუნეში ათასი კომლი იქნებოდა გადაგვარებულ ქართველთა, არდანუჯისკენ, არტანისკენ და სხვაგანაც მრავალი, ბევრი ამათვანი ძველითგანვე გარდასახლებულ იქმნენ სომეხ კათოლიკეთა რჩევით არზრუმში, სტამბოლში და სხვა ადგილებში. მათი გადასახლება სამშობლოდამ მით უფრო ხდებოდა, რადგანაც დასავლეთ საქართველოს ადგილებში კათოლიკებს ხშირათ გაჭირებაც აღგებოდათ, სამღვდელოებას მკაცრათ პატრონობა უჭირდებოდა, გარდა ამის სამღვდელოებას ცოტა გვარტომობს აზროვნებაც ქონდათ და რაკი ქართველ კათოლიკენი სომხებათ იწოდებოდნენ, დიდათ სურდათ, რომ მათში ქართული ენაც მოსპობილიყო. ბევრს სასულიერო პირს ისიც კი ჩაენერგა გულში, რომ ქართველ კათოლიკეები სომხები არიანო, მიტომაც იწოდებიან სომხებათო, მხოლოდ დროის მეოხებით გაქართველებულანო. მაგრამ ეს არ არის.

XVIII საუკ. ნახევარს, კოსტანტინოპოლში ი, ქართველ კათოლიკეთა მცხოვრებთ რიცხვი 1500 კომლზე მეტი ყოფილა, ყველა ესენი დასავლეთ საქართველოდგან იქმნენ მოკრებილნი. ყველა ესენი იწოდებოდნენ სომეხ კათოლიკეთ და მათს ეკკლე-

სიებშიაც ყოვლისფერი სომხურ ენაზე სრულდებოდა. ორი საუკუნის განმავლობაში მათ დაკარგეს თავიანთი ენა, გვარტომობა და ზნე ჩვეულებანი, უკანასკნელ ბევრმა მათგანმა გვარებიც კი გადაიკეთეს მაგ. ზაქარიანცები ზაქარიანები მაჭახლის პირში მთელი სოფელია, აზარიანცები, აზარიშვილები, სავსეა ივერის ხეობა, აქარიანცები, ზურაბისშვილები, ზურაბიანცი, მაისურიანცი, (მაისურაძეები), თაფაზიანცი, (მოცოშვილი) აშტრაკიანცები, მერაბაშვილი, (მერაბიანცი) პარმაქსისიანცი (ვანაძე) ლაზარეშვილი (ლაზარიანცი), გვარამაძე (ოჰანეზიანცი) მჭედლიშვილი (მჭედლიანცი), მღებრიშვილი (მღებარიანცი,) ცინარაძე (გალატოზიანცი), წამალაშვილი- (წამალიანცი), ზოგთა გვარი ისეა გადასხვაფერებული, რომ მათი ქართულის შთამომავლობა საეკვოთ ხდება თვით ქართველ კათოლიკეთათვის. ოსმალეთის შორს ქვეყნებში კი არა, ჩვენს ახლო მდებარე ართვინის დღევანდელ ქართველ კათოლიკეებსაც კი თავისი აღარაფერი ახსოვთ, მათში შენახულა მხოლოდ თითო ოროლა ქართული სიტყვები, მაგალითად: ბიძა, მამიდა, სიძე და ძია. ესენი პირველ ხანებში სომეხ კათოლიკეთა ლოცვებს ქართულის ასოებითა სწერდნენ, რადგანაც მათში გავრცელებული იყო ქართული ანბანი, შემდეგ კი თუმცა ხალხმა თავისი ანბანი დაივიწყა, მაგრამ ლოცვებს კი არ ივიწყებდნენ, იმას სწერდნენ სომხურის ასოებით. ასეთი ლოცვები მე თვით ვნახე ლივანაში.

3. ხარისკირაშვილს ამ მხარეში დაღუპულს ქართველების მდგომარეობა აწუხებდა. იგი ძლიერ მეცადინეობდა ქართველების სასარგებლოდ, მაგრამ ბევრმა მის შრომას მტრულათ შეხედეს და სასტიკათ აღუდგნენ წინ. ამ მოწინააღმდეგეთ დასში პირველი ადგილი ეკავათ ჯავახეთის სომეხ კათოლიკეთა მოძღვრებს, რომელთაც დიდს მთარველობას უწევდა მაშინდელი კათოლიკების სემინარიის რექტორად ნამყოფი ეპისკოპოზი არარატიანცი. ამ პირის მეოხებით ჯავახეთის ქართველ კათოლიკებს ისე უცქერდნენ სომეხ კათოლიკეთა მოძღვარნი, როგორც ოდესმე განძენებულ ოსმალ სპარსები. ამათ მეოხებით 1830 წ. ჯავახეთში სიტყვა ქართველად კი იქმნა მოსპობილი ზღიდის საყვედურით შეიჩვენებოდა ის ქართველი კათოლიკე, რომელიც თავის თავს ქართველად აღიარებდა, ამის შესახებ ქადაგებაც იქმნა წინ წაწეული, პეტრეს წინააღმდეგ მთელი ძალა დაირაზნა, საქმემ იქამდის მიადწია, რომ მთელი კათოლიკეთა საზღვდელოება გადაეკიდა პეტრეს, ამ გულ მოსულ მამებს ერთხელ ასე მიმართა:

პატივცემულნო მამანო, გაძლევთ ფიცს წინაშე ღვთისა ზე სამშობლოისა, რომ ჩვენ გვართ ქართველნი ვართ, ამას ისტორიულის ცნობებით დავიმტკიცებთ.

— ჩვენ ოდესმე შეიძლებოდა, რომ ქართველები ვყოფილიყავით, მაგრამ დღეს სომეხ-კათოლიკენი ვართ და ჩვენ ტიბიკონზე მდგარი, მი-

უგეს გაჯავრებულმა მამებმა — ტიბიკონი და სჯული გვარტომობის მფარველობას არას დაუშლის, არა მამანო, საქმე ასე არ არის, გვარის უარყოფა არავის შეშვენის, დრო მოვა, როცა ჩვენი მომავალნი თვალს გაახელონ და დიდათ გვისაყვედურებენ ამაზე. მიუგო პეტრემ.

— არა ვართ ქართველნი არა, შეიტყე და გაიგე. ბძანეს არარატიანცება.

— მეტი რალა ნიშნებია საჭირო! არ კმარა რაც ნიშნები გვაქვს, ჩვენმა მრევლმა სომხური ენა არ იცის, სადაც ნამდვილი სომხის გვარის კათოლიკენი არიან, მე იმაზე არას მოგახსენებთ. მე ძლიერ მსურს, რომ სომეხი სომხათ დარჩეს და ქართველი ქართველად. ამას ამტკიცებს ამ ორი გვარის მეზობლური ყოფა ცხოვრება და მდგომარეობა, რომ ეს ორი ძველი საქრისტიანო ერი ერთმანეთს პატივს სცემდნენ. ჩვენც უნდა ვცდილობდეთ, რომ ეს ორი გვარი ერთმანეთს კი არ შევაძლოთ, არამედ მათში ძმურს სიყვარულს ვთესავდეთ.

— არა, არ იქნება, როგორც ჩვენს მამებს მიუღიათ ჩვენც ისე უნდა ვიქმნეთ, შეგვიჩვენებია ის ქართველი კათოლიკე ზე არა სომეხი, რომელიც თავის თავს ქართველად აღვიარებს. ქართველად რუსის მთავრობა მხოლოდ მართლმადიდებლებს სცნავს. ამის მეოხებით ჩვენ სჯულსაც დავკარგავთ.

ბერძნულათ „კათოლიკი“ მართლმადიდებელს ნიშნავს. მაგრამ საქმე გაჭირდა, დიდი არევ-დარევა

და მითქმა-მოთქმა მოხდა. ესენი ლათინთ პატრებზე მთავრობასაც ბევრს ასმენდნენ, კათოლიკებშიაც ბევრს ქადაგებდნენ, რომ ლათინთ მოძღვარნი ჩვენ-გან შორს დგანან და ეკკლესიში, როცა ისინი იქ მნენ მწირველნი მაშინ თქვენ ნუ წახვალთო. ამათ ასეთ განკარგულებამ რუსეთის კათოლიკეთა არხი-ეპისკოპოზამდისაც მიახწია, მაგრამ ესენი ვერას აწყობდნენ, რადგანაც სომეხ-კათოლიკეთა კოსტანტინოპოლში თავიანთ პატრიარქს მიმართეს მფარველობისათვის. პატრიარქი პაპას ავალებდა, რომ კავკასიის კათოლიკენი სომხათ ყოფილიყვნენ აღიარებულნი და მათ ეპისკოპოზათაც სომეხ კათოლიკე ყოფილიყო. პაპისგან ყველაფერი მოხერხდა, გარდა ლათინთ მოძღვართ განდევნისა. სომეხთა ეპისკოპოზმა მალე შეიტყო, რომ იგი ვერაფერს აწყობდა საქართველოში. საქმე სახუმარო აღარ იყო. ადგილობრივ დაიწყო ცდა, რომ საქართველოდამ ლათინთ რომის მოძღვარნი გაედევნათ. პაპას ხელ ახლათ დაუწყეს ამბების გზავნა, რომ საქართველოში ქართველ კათოლიკებს რუსის მთავრობა არ ცნობს. თუ თქვენ ნებას მისცემთ კათოლიკებს ქართველად წოდებისას, მაშინ ძალიან ადვილად მოხერხდება, რომ ერთს დღეს მთავრობის ბრძანებით ბერძნის ეკკლესიას შეუერთდნენ, რომის ეკკლესიას საკმარის რიცხვი მოსცილდება და დაეკარგებაო, მთავრობას კიდევ სხვა ფრივ ასმენდნენ, რომ ლათინთ მოძღვართ საქართველოში ფეხის გამაგრება მიტომ

უნდათ, რომ ესენი ცდილობენ ქართველთა გაუფრანგებასაო.

სწორეთ ამ მიზნით ქადაგებენ ქართულ ენაზე და ზოგი ერთ ლოცვებსაც ქართულათ წარმოსთქვამენო. ცილის წამებამ თავისი გაიტანა 1844 წ. გამოცხადდა ლათინთ მოძღვართ განდევნის ბრძანება. თბილისიდგან მალე განდევნეს ესენი, გორში როცა მივიდნენ გასადევნათ, ეკკლესიაში წირვა იყო, მოძღვარნი ეკკლესიაში კარგა ხანს დარჩნენ ღ ბოლოს, როცა ეკკლესიას გარს ჯარი შემოაკრეს, მოძღვარნი კარში გამოვიდნენ შემოსილნი, ხელში ჯვრებით. ესენი ჩასვეს ეტლში და წაიყვანეს ოსმალეთის საზღვრამდე. მთელი გორის ერი მათ უყურებდა და ქართველთა კათოლიკეთა ქალნი და კაცნი მწარედ სტიროდნენ. თუმცა გარეკეს თბილისიდგან ლათინთ მოძღვრები, მაგრამ აქ დარჩა ლათინთ რიგის ვიკარი, რომლის მეცადინეობითაც რომის ტახტმა მალე მიაქცია ქართველთ კათოლიკებს ყურადღება და რუსეთის მთავრობასაც თხოვნით მიმართეს და აუწყეს თუ რათ იარებოდნენ საქართველოში პატრები, აუწყეს, რომ ესენი მხოლოდ თავის მრევლს პატრონობდნო, სხვა რამ საქმე მათ მიცემული არ ჰქონიათ და არც არვინ გაუფრანგებიათო. ამ თხოვნას ხელს უწყობდა რუსეთის კათოლიკეთა არხიეპისკოპოზიც. მთავრობისაგან ნება მალე მიიღეს და ბრძანებისამებრ ლათინთ მოძღვარნი ისევე შემოვიდნენ საქართველოში და მათ ნება მიეცათ, რომ ესენი

ქართველთა მეფეების დროის უფლებით დაშთენილი იყვნენ.

საქართველოს მეფეების დროს საქართველოში მყოფნი ქართველ გვარის კათოლიკენი ქართველად იწოდებოდნენ, საქართველოს კათოლიკეთ მოძღვრები რომს ემორჩილებოდნენ, მათში ლოცვები და წირვის ზოგი ერთი წესები ქართულათ სრულდებოდა, და ზოგი ლათინურათ. ქადაგებას ყოველთვის ქართულად წარმოხსტყვამდნენ. ოსმალეთის საქართველოს ქართველ კათოლიკენი კი, როგორც ზემოთაც ვახსენეთ, ოსმალის სომხის გვარის კათოლიკეთ იწოდებოდნენ, რადგანაც ამათ აღრიდგანვე დაატოვებინეს ქართველობა, ზოგთა თქმით ამათი გადაგვარება გაკათოლიკების შემდეგ ხანას მიეწერება და ზოგთა თქმით იმ დროებს, როცა დასავლეთ საქართველო ოსმალეთმა აიღო და ქართველებს გაათათრება დაუწყო. ამ დროს სომხები უკვე შეჩვეულ იყვნენ ოსმალს ქვეშევრდომობას, მონებას და ამიტომ ოსმალნი სომხებს არ სდევნიდნენ, ამათ შიში არ ჰქონდათ. ქართველებს კი არ სტოვებდნენ ქართველათ, ან სიკვდილი, ან გაათათრება, ორში ერთი შთებოდა. ქართველთა ასეთის მდგომარეობით ისარგებლეს მრავალთა და ესენი არიგებდნენ ქართველთა, რომ თქვენ თქვენი თავები სომხათ გამოაცხადეს და მას მერე თქვენ არავინ რას გიზავთო, ქრისტიანებათ მაინც დაშთებითო. ქართველთაც იწყეს ასე მოქმედება და როცა მათ ოსმალნი ვინაო-

ბას ჰკითხავდნენ, იგინი თავიანთი თავებს სომხათ აღიარებდნენ და ოსმალნიც ათავისუფლებდნენ მათ, შემდეგ დროებში ქართველნი სრულიად ეთვისტომობოდნენ სომხებს. ასეთის მანქანებით ქართველთა გადაგვარება 1820 წლებამდისაც კი წინ მიდიოდა და არა მარტო დასავლეთ საქართველოს შორეულს ადგილებში, არამედ თვით ჯავახეთშიაც. ამაზე პეტრე ხარისჭირაშვილს გული ემღვრეოდა და ხშირად ზოგიერო მტერ სასულიერო პირებთან კამათობა უხდებოდა. საქმე ისე მოეწყო, რომ მეორე წელს პეტრე ხარისჭირაშვილი ახალციხიდან სოფ. ხიზაბავარს გადიყვანეს მღვდლათ, სადაც დარჩა რამოდენიმე ხანს, მერე—ს. ვალეს გადიყვანეს, ასეთ გადაყვან-გადმოყვანის გამო ხარისჭირაშვილს უთანხმოება მოუხდა, მაგრამ საქმე დაწყნარდა. პეტრე ხარისჭირაშვილის ახალციხიდან გადასვლა ბევრს სწყინდა, მით უფრო, რომ ეს მრევლში ქართულად ქადაგებდა, იყო შემბრალებელი ღარიბთა, ქვრივობოლთა და სწეულთა. ერთის მხრით ახალციხიდან პეტრეს გადასვლა თვითონაც უნდოდა. ახალციხეში მას ეტრფოდნენ ორნი გასათხოვარნი ქალნი, ორთავეს უნდოდათ მასზე გათხოვილიყვნენ, ვისაც წილი შეხვდებოდა, ეს პეტრეს არ მოსწონდა. რადგანაც იგი მოწაზნებრივს ცხოვრებაში ატარებდა დროს. იგი იყო სუფთა განდევილი ბერი, მრავალნი ამბობენ, რომ პეტრე შესანიშნავი თვალტანადო იყოვო, მისი სახის ხილვა ნათელს გვრიდა კაცსა,

მისი ხმა ორღანოთა ხმა და ბგერა იყოვო, ასეთი მშვენიერი მოძღვარი მთელ რუსეთში არსად იყოვო.

საკვირველი ის იყოვო, რომ ამისთანა მშვენიერი გვამს დიდი სიწმინდე და მონაზონებრივი ცხოვრება ჰქონდა ჩანერგილიო. ამაზე ყველა გაკვირვებული ყოფილა. ხიზაბავრაში ზე ვალეში ყოფნის დროს ეს აღმოჩნდა გლეხ-კაცების მამათ. მთარველ პატრონათ. წირვა-ლოცვას ბრძანებისამებრ სომხურათ ასრულებდა. ქადაგებას ყოველთვის ქართულად ამბობდა. ეს სათითაოდ იცნობდა ყველა მრევლს, იცნობდა ყველას ოჯახის წევრთ მამაკაცს, დედაკაცს და ბავშვებს, ბევრის სახელებიც იცოდა, ამის მრევლში მოსპობილ იქმნა ოჯახის წევრთ შორის უთანხმოება, ჩხუბი, შვილებისაგან მშობლების შეურაცხყოფა, ქმრისაგან ცოლის ცემა, ან ლალატი, ლოთობა, ლაძღვა, გინება. მოსპობილ იქმნა ქელები და სხვა ასეთი საქმეები. ამის დროსვე წესათ შემოვიდა რომ ღარიბთა ოჯახებიდგან ქალები უმზითვოდ წაეყვანათ სასიძოვებს. წესად შემოიღეს აგრეთვე ყმაწვილმა კაცმა 23 წლამდის ოჯახს მოუაროს და არ იმრუშოსო. გარდა ამისა იგი ასწავლიდა მათ შვილებს წერა-კითხვას და სხვა საქმეებს, ასწავლიდა დიდროვნებსაც ისე, რომ მალე მთელს მრევლში მოიფინა წერა-კითხვა. ეს ყოველთვის თანამოზიარე იყო თავის მრევლის ჭირშიაც და ლხინშიაც და დარაგებას აძლევდა. ამის წინააღმდეგ სასტიკათ დაირაზმა სომეხ-კათოლიკეთა სამღვდლოე-

ბა. ამათგან ახალციხეში კრება მოხდა, კრებამ გადასწყვიტა, რომ ახალციხეში სომეხ-კათოლიკეთა სემენარია გახსნილიყო და ან ალექსანდრეპოლის სასულიერო სასწავლებელი აქ გადმოტანილიყო. ამას ყველაზე უფრო საჭიროებდა ეპისკოპოზი და არარატიანი, ესენი იმედოვნებდნენ, რომ სემინარიას წმინდათ თავიანთ ნიადაგზე დააფუძნებდნენ და რადგანაც ეს ახალციხეში იქმნებოდა კათოლიკები სიახლოვისა გამო, იქ უფრო ადვილად შეიყვანდნენ შვილებს, ამის მეოხებით ადვილათ მოიფინებოდა სომხური წერა-კითხვა. ამათვე ეკედლებოდა პავლე შაჰყულიანი, არ უწყით რა მიზეზებით ეკედლებოდა მათ. ერთხელ ხარისჭირაშვილმა აი რა მისწერა:

„როგორც შენ გაყიდე შენი გვარი და სამ-შობლო, ესევე გინდა სხვასაც დამართო? შენ გინდა ქართველ კათოლიკენი სომეხთ შეეურთო? ეს არას დროს არ იქმნება. შენ ამის გამო შეგაჩვენებს შთამომავლობა“. ამის წინააღმდეგი პასუხი მიიღო პ. ხარისჭირაშვილმა. ეპისკოპოზი ყველგან აწესებდა სომეხ-კათოლიკეთა მღვდლებს, რომელნიც ეკლესიებში სომხურათ სწირავდნენ და უქადაგებდნენ ხალხს.

— შეჩვენებულ იქმნას ის პირი, ვინც თავის თავს ქართველი უოწოდოსო, ამ დრომდის თითო-ორალა ლოცვებს კიდევ ამბობდნენ ქართულად ღ მის შემდეგ კი ამის უფლებაც მოესპოთ. თავის აზრის საფუძვლათ შაჰყულიანს და სხვათაც ის ჰქონდათ,

რომ თუ ახალციხის კათოლიკენი სომხები არ არიან, მაშ მეფეების დროს რათ მიიღეს მათ სომხური ტიბიკონიო. იმას კი არ ფიქრობდნენ, თუ ქართველ მეფეები ამას რათ დაუშლიდნენ, ან რა შიში ქონდათ მისი. მაშინ ასე იყო და ეხლა როდესაც პოლიტიკური ვითარება შეიცვალა, ეკლესიებში სომხურ ენის ხმარებას სულ სხვა გავლენა აქვს ხალხზე. დღეს მრავალს ისიც კი საკვირველათ მიაჩნია, რომ კათოლიკები კიდევ ქართველობენ, ეს კი არა და კათოლიკე მღებრიშვილიც კი სომეხ კათოლიკეთ აღიარეს. იმას კი არ დაუკვირდნენ, თუ მღებრი—ან მღებარი, რა ენის სიტყვა არის. თუ კი სომხის კათოლიკეებს საფუძველი ექმნებათ, რომ 1830 წ. გორში გაფრანგებული მღებრიშვილი სომეხათ აღიარონ, ნუ თუ ქართველებს საფუძველი არ ექმნებათ, რომ შუა ქართლის მცხოვრები კაცი ქართველად აღიარონო. საკვირველია ასე ძალით მოსპობა რომის ლათინთა რიგის მექონ ეკლესიის წინაშე დამონადირებულ ქართველთაო.

რადგანაც სიტყვა გაგვარებულ შახულიანზე ჩამოვარდა, ვიტყვით აქ მასზედაც რამეს.

ახალციხეში ყოფნის დროს სხვა და სხვა წვრილმან საქმეებთა გარეშა შაჰყულიანი მკაცრათ ეწინააღმდეგებოდა პ. ხარისჭირაშვილს. პ. შაჰყულიანი ნამდვილი ქართველთ შთამომავალი იყო და ქართული ენის და მწიგნობრობის კარგათ მცოდნე, მაგრამ ეს დაძლეული ჰყვანდათ სომეხთ-კათოლიკებს. შაჰყუ-

ლიანი ქართულად სწერდა კიდევ და სხვათა შორის ამან სთარგმნა ლათინურის ენიდამ ოთხი მახარებლის თარგმანი.—ამანვე სთარგმნა პიო პაპის მეცხრეს (IX) გამოცემული კონდაკი, ქართულს ენაზე იტალიანურადგან. 1849 წ. კონდაკი პაპას 1848 წ. გამოუცია. სხვათა შორის ლათინურის ენიდგან ამან სთარგმნა სახარების თარგმანი, მეტად ვრცელი, ოთხ დიდროვან ტომებათ. თფილისში ყოფნის დროს, ეს თარგმანი მან ზოგი ერთ ქართველ კათოლიკეთა რჩევით მთავარ მართებელს მიაართვა და დაბეჭდვას სთხოვდა, მთავარ მართებელმა ეს სიამოვნებით მიიღო და რუსეთში გაგზავნა დასაცენზორებლათ და დასაბეჭდათ, მარამ დაბეჭდვა ვერ ეღირსა, ხელთ ნაწერები საცალა დაიკარგა. პავლე შაჰყულიანი 1840 წ. მარრი ბროსეს ბევრს სწერდა და ეხვეწებოდა, რომ მას ეს ვრცელი შრომა გამოეტანა იქიღამა და დაებრუნებინა, მისთვის, მაგრამ ეს ვერ მოხერხდა. ამანვე სთარგმნა და შეადგინა ვრცელი ლექსიკონი სომხურ—ქართული ზ სხვა ენებისა. ამ დიდსა და ვრცელს შრომაზე მარტოთ პავლე შაჰყულიანი კი არ შრომობდა, ამასთან შრომობდნენ სხვა ქართველ გვარის კათოლიკეთ მოძღვარნიც მაგალითებრ: მღვდელი ანტონ ხუციანი, ხიზაბავრელი, მღვდელი ანტონ თუმანოვი, ოცხელი, მღვდელი სტეფანე იესაშვილი, ახალციხელი და მღვდელი სტეფანე ნავროზაშვილი. ეს შრომა მეტად ვრცელი და დიდი შრომა ყოფილა, რომ დაიბეჭ-

დოს ქართულს „დაბადებაზე“ დიდი გამოვა. ამანვე სთარგმნა ორმოცეულის ქადაგება დიდ მარხვისა, ქმნილი კარდინალის პაკლე სენკრაისა. სთარგმნა წლიური ქადაგებანი, ვრცელი ტომი, აგრეთვე ეკლესიური ცხოვრების ისტორია მეექვსე საუკუნემდე, მეტად დიდი და ვრცელი ტომი. სთარგმნა აგრეთვე ლათინურიდამ ოთხ მახარებლის ცხოვრება. ქმნილი იაკობ კილოთისა და სხვანიც მრავალნი.

ამდენ ნაშრომთა პირის ავად მოხსენება კარგი არ უნდა იყოს. ჩვენ კარგათ ვიცით, რომ პავლე შაჰყულიანი ტომობით ქართველი იყო, ეს მანაც კარგათ იცოდა, იგი თავის პირველის დღეებიდამ ქართველობდა კიდეცა და ქართულს ენაზე ძალიანაც შრომობდა, ბევრი რამ სთარგმნა იტალიანურის ენიდამ, ლათინურის და სომხურიდამა. ამას რომ ქართველობის სიყვარული არა ჰქონიყო, მაშინ იგი ამდენ ვრცელ ქართულს შრომათა ხელს არ მოჰკიდებდა, მაგრამ მან იცოდა კარგათ, რომ ის ქართველი იყო და მასთანვე მთელი დასავლეთის კათოლიკობაცა და ამიტომაც სთარგმნიდა და სწერდა ქართულ ენაზე. უწყიან, რომ ესევე მშვენივრათ ქადაგებდა ქართულს ენაზეო და ერთ დროს ქართველთა პროპაგანდისტათ იქმნა ხმობილიო, მაგრამ უკანასკნელ დროებში სხვაფერ შეიცვალა ეს მოძღვარი, ჰაზრიც გამოიცივალაო და რასაც გუშინ ამბობდა ქართველთ კათოლიკეთა შესახებ, იმას დღეს დარღვევა დაუწყოვო. ამის საიდუმლოება მას თან

ვაჰყვა, ამაზე ნახეთ ჩემი წერილი სახელდობრ „ქართველი კათოლიკენი“, სადაც დაწვრილებით არის ეს პირი აღწერილი.

ახალციხეში ყოფნის დროს პ. ხარისჭირაშვილის მოწინააღმდეგეთ გარდა დიდი თანამგრძობელიც ჰყვანდნენ, სასულიერო წოდებაშიაც კი იყვნენ ამის ჰაზრის მოზიარენი, ასეთ პირთაგანია მოძღვარი იოანე მამულოვი, დიდათ პატივცემული პირი, მოღვაწე ქართულს სასულიერო მწერლობაში და საკმარისად ამაგდარი. ამ პირმა და პ. ხარისჭირაშვილმა საქართველოში დაიწყეს ქართულს ენაზე წიგნების სთარგნმა და ბეჭდვასაც დაიწყებდნენ, მაგრამ, საქმე სხვაფერ მოემართათ, პატივსაცემი და ამაგდარი ქართველთ კათოლიკეთა მოძღვარი ივანე მამულოვი, რომელსაც საქართველო, ქართველი ერი და ქართველი მწიგნობრობა და ენა დიდათ ჰყვარებია იყო ხარისჭირაშვილი დიდი თანამგრძობელი. დიდმშრომელი.

საქართველოდამ გასული პეტრე დროებით კოსტანტინეპოლში სცხოვრებდა და შემდეგ ვენეტიკის მხითარისტებში გადასახლდა, აქ მან დაიწყო ქართველთ სასარგებლოთ დაღადება და სომხის მხითარისტების წინაშე პატივის ცემა და სიყვარული, ამან თავის ოსტატობით და გამჭრიახობით მხითარისტების ზოგი ერთი პირები დაარწმუნა მასზედ, რომ საქართველოში ქართველ გვარის კათოლიკენიც არიანო. საქმე ისე მოაწყო, რომ ამას ზოგი ერთ უფროს მხითარისტებმა ჯეროვანი პატივის ცემა და

თანაგრძნობა აღმოუჩინეს. ხარისკირაშვილმა აქ გამოაქვეყნა თვისი და ივანე მამულაშვილის შრომა და ზედვე დასძინა: ამათი დაბეჭდვის საჭიროება, რასაც მხითარისტებმა სიამოვნებით შეხედეს, რადგანაც ხსენებულთ პირთა თარგმანთ შორის ერთი რამდენიმე სომხურიდამ ნათარგმნი ხელთნაწერებიც, რომლებიც ეკუთვნოდნენ სომეხთა კათოლიკების ორს მხითარისტთა წარმომადგენელ მწერალთ ინჯიჯიანს და ზურაბიანს, მხითარისტებს ეს უფრო გაეხარდათ და ამიტომ პეტრე ხარისკირაშვილს თხოვნის შესრულებასაც დაჰპირდნენ, პეტრეს მისცეს ერთი კარგი დიდი დარბაზი, საცხოვრებლათ, სადაც შრომა დაიწყოს და წიგნებს სთარგმნიდა, მალე აქ ისე განითქვა სახელი და ისეთი პატივის ცემა დაიმსახურა, რომ მის ქართულ თარგმანთა დასაბეჭდათ ქართული ასოებიც იქმნა შედენილი და ბეჭდვაც დაარსდა, ყველა ამის თაოსნობა პ. ხარისკირაშვილს ეკუთვნის, როგორც ვსთქვით ზემოთ, მხითარისტებში პეტრესაგან სტამბის დაარსების საქმე არ იყო ახალი, აქრთული ასოები 1800 წლებშივე შეეძინათ, მხოლოდ მცირეთ და შეუმჩნეველათ. უკანასკნელ კი ეს საქვეყნოთ მოხდა და წიგნების ბეჭდვაც გამოცხადდა. შემდეგ წლებში კი ვენეციის ქართულ სტამბის საქმე ერთობ მოუხერხებლათ შეიქმნა და როცა პ. ხარისკირაშვილმა კოსტანტინეპოლში ქართული სტამბა დაარსა, მაშინ ვენეტიკის სტამბის ქართული ასოები სულ აქ გა-

დმოიტანა, რომელ ასოებიც მის პატივის მცემელ მხითარისტებმა სიამოვნებით დაუთმეს.

3. ხარისკირაშვილმა რაკი მხითარისტების ზოგი ერთი მღვდელ მთავრები მიიმხრო თვისკენ და ესენი დააჯერა ქართველ კათოლიკეების არსებობაზე, შემდეგ სხვა ადგილებისკენ ისურვა მგზავრობა და საქართველოს და ქართველთ შესახებ საუბარი. 3. ხარისკირაშვილმა მხითარისტებში იმ ზომამდის აიმაღლა სახელი, რომ დღევანდლამდისაც ვენეტიკის მხითარისტების სასწავლებელში არის ერთი ოთახი, სადაც მხითარისტების ბიბლიოთეკის წიგნები აწყვია და დღესაც მხითარისტების მთელი „კონგრეგაცია“ ამ ოთახს 3. ხარისკირაშვილის ოთახს უწოდებენ. ვენეტიკიდან ეს მალე გაემგზავრა ევროპაში, პირველად მივიდა რომში, წარსდგა პაპის წინაშე და მიართვა ვრცელი ისტორიული მოხსენება საქართველოს და ქართველ კათოლიკეების შესახებ. მოხსენებაში მოყვანილია თუ ძველის ძველ დროიდგან რომის წინაშე როგორ იყო საქართველო ცნობილი. პაპს აღუწერა 1626 წ. რომში დაარსებულ ქართული სტამბა, იქ დაბეჭდილი ქართულა წიგნები, ქართული ენის პროფესორები: ნიკოლაი ირბახი, მარიო მაჯი და იოანე, რომელნიც პაპის უმაღლეს სასულიერო სასწავლებელში ქართული ენის მასწავლებლებად ითვლებოდნენ, აუწყა აგრეთვე პატრის ტულუკანთ დავითასაგან ქართული წიგნების ბეჭდვა რომში 1737—1797 წლებამდე და ბევრიც კიდევ სხვა

ცნობები, შესახებ საქართველოს მეფეების მიწერ-
მოწერის რომის პაპებთან. პაპს დაუმტკიცა, რომ
საქართველოში ქართველ ფრანგები არსებობენ, აცნო-
ბა, რომ ამ ხალხის სამშობლო ქვეყანა საქართვე-
ლოა, მათი ენაც ქართულია, მათ აქვსთ თავიანთი
მწიგნობრობა, ისტორია, მოქალაქობა, მდიდარი წა-
რსული, სულ მცირე ხანია გასული მას შემდეგ, რაც
ამ ხალხმა დაკარგა თავის პოლიტიკური უფლება,
რადგანაც თათრებისაგან შეწუხებულნი იყვნენ უფ-
რო მის გამო, რომ იგინი უკანასკნელ საუკუნის
დასაწყისიდან ქრისტიან ხელმწიფეებს ეკედლებოდ-
ნენ. აი მეც თვით ამ ერის წევრთაგანი ვსდგევარ
თქვენს უწმინდესობის წინაშე და ვითხოვ მფარველო-
ბას, რომ ქართველთ არ წაერთვათ თავიანთი დედა-
ენა.

ქართველს შერჩეს თავის სამშობლო ენა, შერ-
ჩეს მას ის ძველი დაბრძნილი ენა, რომელ ენაზე
ლაპარაკი მაცხოვრის რამდენიმე მოციქულებმაც
იკოდნენ, ასეთი განსაცდელი საქართველოს კათო-
ლიკობას არას დროს არა ჰქონია კარს მომდგარი,
თვით ბარბაროს ოსმალ სპარსთა მფლობელობის
დროსაც კი იგინი სარგებლობდნენ დიდის უფლე-
ბით, მაგრამ ეხლა სხვაფერ შეიცვალა საქმე, ეხლა
ქართველთ აღარ უშვებენ თავიანთ ენაზე წირვა-ლო-
ცვას, ენას სჭრიან და პირში გლეჯენ.

პაპამ დიდის სიამოვნებით მოისმინა ყოველივე
ნათქვამი პეტრე ხარისკირაშვილისა, ყოველივე და-

ქვეშარიტებით სცნა და პეტრესაც ჯეროვანი პატივის ცემა აღმოუჩინა. პაპას გარდა, ამის დიდი პატივის-მცემელი აღმოჩნდნენ სხვა ზ სხვა კარდინალები და უმაღლეს სასულიერო პირნი. პეტრე ამათგან პატივცემულ იქმნა იმდენად, რომ ის დროებით განწესებულ იქმნა ერთს დიდს ეკკლესიაში, სადაც ხშირათ თანამწირველი იყო ხოლმე რომის უმაღლეს სასულიერო პირებთან ერთათ. ესეთი მაგალითი იშვიათად ყოფილა ხოლმე, რომ ქართველ მოძღვრისთვის, რომის უმაღლეს სასულიერო პირთ გვერდით თანამწირველობის ნება მიეცათ, მაგრამ ეს იყო სხვა ნიშანი და პატივისცემა, რომელიც პეტრეს აღმოუჩინეს. მას მისცეს ქადაგების ნება და ის ხშირად ქადაგებდა ხოლმე წირვაზე საქართველოს შესახებ, ქადაგებდა იტალიანურს, პოლშურს და ფრანგულს ენებზე. რადგანაც მისი ქადაგება ყოველთვის საქართველოს ერს და ისტორიას შეეხებოდა, ამიტომ სასულიერო პირნი სიამოვნებით ისმენდნენ პეტრე ხარისჭირაშვილის ქადაგებას და ქართველებს თითქმის ახლათ აღმოჩენილ ხალხათ ხადიდნენ პ. ხარისჭირაშვილის მეოხები. რამდენიმე ხნის შემდეგ პაპამ და მისმა კარდინალებმა ლოცვა-კურთხევა და დახმარება მისცეს, დაჰპირდნენ ყოველ შემწეობის აღმოჩენას, ოღონდ შენ კი ამ ერის საქმეს ხელი მოჰკიდებო; სასწავლებელი დაარსდეს და ამ სასწავლებელში მათთვის მოძღვარნი ქართულს ენაზე გამოიზარდნენო. შემდგომ ამისა პეტრე ხარისჭი-

რაშვილი რომიდგან განემგზავრა მთელს ევროპის კათოლიკეთა სახელმწიფოებში და პაპის მეოხებით ყოველ სახელმწიფოს უმაღლეს სასულიერო პირებთანაც თავისუფლად წარსდგებოდა და მოახსენებდა ქართველ კათოლიკეთა შესახებ ისტორიას. მას ყველგან აძლევდნენ ეკლესიებში წირვის და ქადაგების ნებას. ევროპიულს ენებზე ჰქადაგებდა საქართველოს კათოლიკეთა შესახებ, ასეთ ქადაგების მეოხებით, მთელის ევროპის კათოლიკეთა სახელმწიფოების უმაღლეს სასულიერო პირნი ჯეროვან ყურადღებას აპყრობდნენ. პ. ხარისჭირაშვილმა თავის მეცადინეობით და შრომით ევროპის კათოლიკეთა სახელმწიფოთ შორის შეკრიბა საკმარისად დიდი ფული. ეკლესიებში ქადაგების გარდა, ევროპიულის საეკლესიო და საერო გაზეთების საშუალებით ამან ბევრი ცნობები მოჰტენა საქართველოს და ქართველ კათოლიკებზე.

სხვათა შორის ერთს წერილში შეეხო, რომ პოლშაზე მოცლილნი დღეს საქართველოზე იმარჯვებენ, იქ კათოლიკებს ართმევენ ეკლესიებს და სხვებს აძლევენო. ასეთსავე დღეში არიან ჩაცვივნულნი არა ქართველ-კათოლიკნიც. ასეთივე ჰაზრი გაუტარებია მამა ოგუსტ დარასის, რომელმაც საქართველოს შესახებ წერილები დასწერა, ბევრი რამ ისტორიული ცნობები ქართულიდგან ფრანგულათ გადასთარგმნა. მან დასწერა ფრანგულს ენაზე წმ. წინოს ცხოვრება, რომელიც 1874 წ. ქართულა-

დაც დაიბეჭდა „დროებაში“. ამის ცნობების შესახებ ჩვენ აქ ვერ ვისაუბრებთ, ასეთივე ჰაზრები გატარებულ იქმნა 1885 წ. რომის სასულიერო სურათებიან გაზეთში „ვეს მისიონ დე კოლეჟში“, სადაც დაბეჭდილია საქართველოს მოკლე ისტორიული მიმოხილვა, რომელიც შეუდგენია ტრაპიზონში მყოფ ვიცე-კონსულს მარენგოს, სხვა და სხვა ლათინთ მოძღვართ ცნობებიდან, რომელთაც საქართველოში უმგზავრიათ და საქართველოც სხვა და სხვა ცნობებით აღუწერიათ. ამ აღწერაში სხვათა შორის დაბეჭდილია გაბრიელ ეპისკოპოზის სურათიც, აქ მას დიდათ აქებენ. ამ აღწერაში ყველგან ქართველად იწოდებიან კათოლიკენი.

ასევე მოიხსენა ქართველ კათოლიკენი 1890 წ. თფილისში, კათოლიკეთა მოძღვარმა, პატივცემულმა ალფონს ხითარიშვილმა, როცა თფილისში იტალიის კაროლის მემკვიდრე მოვიდა და ეს თფილისის კათოლიკეთა ეკკლესიაში წირვას დაესწრო, წირვაზედ მოწაფენი ქართულათ გალობდნენ. აქ იყო მთელი თფილისის მოწინავე საზოგადოება. პატრმა ფრანგულათ სიტყვა წარმოსთქვა და კაროლის მემკვიდრეს აუწყა საქართველოში მყოფ ქართველ კათოლიკეთა ისტორია, ენა და გალობა. კაროლს დიდათ მოეწონა ქართული გალობა. პატრმა ქართველ გვარის კათოლიკეებათ აღიარა საქართველოში მყოფი კათოლიკენი. ამისთანა ცნობების მოყვანას რომ გავყვეთ ეს მაშინ ერთობ შორს წავა. პეტრე

ხარისკირაშვილის შემდეგ ამის შესახებ ქადაგება და ლაღდება ხშირათ გაისმოდა; არამც თუ აქა იქ ეკკლესიებში, არამედ გაზეთებშიაც, წიგნებშიაც და სხვა მოხსენებებით. ყოველივე ამის დასაწყისის ძირი პირდაპირ პეტრე ხარისკირაშვილის შრომას და მეცადინეობას მიეწერება, ამ ჰაზრების გასავრცელებლად შემდეგში თითქმის სულ მის მოწაფეები აღმოჩნდნენ. პეტრე ხარისკირაშვილმა პირველად იტალიაში დაარსა ქართული მონასტერი, სახელწოდებით „ივერიის ღვთის მშობელი, უმანკო შთასახებისა“ რომელსაც დიდი შეწირულება მისდიოდა სხვა და სხვა უმაღლეს სასულიერო პირებისაგან. ამავე სახელწოდებით დაუარსებიათ ქართველთათვის ძმობა რომში, მაგალითებრ XVII საუკ. და XVIII საუკ. ქართული დაბეჭდილი წიგნებიც ამ ძმობისაგან არს დაბეჭდილი, პატრი ტულუკაანთ დავითაც ამ სახელწოდებით მოახსენებს იმ დროის ქართველ კათოლიკეთა წიგნთა მკეჭდავთა ძმობას „უმანკო შთასახების ძმობა“ ქართველთა გვარის კათოლიკეთა. 1737 წ. ქართულად დაბეჭდილს აღსარების წიგნსაც ასე აწერია. პეტრემ მონასტერს საკმარისი ძალა ღ შეძლება მოუპოვა, მაგრამ მისი სიშორე კი ერთობ აბრკოლებდა საქმეს, ამიტომ აქ სამუდამოთ ბინადრობას თავი გაანება, პაპისაგან ლოცვა-კურთხევა და მფარველობა აიღო და კოსტანტინოპოლში გადასახლდა, აქ განიზრახა ეკკლესიის გაკეთება, სასწავლებლის და სტამბის დაფუძვნება ქართულის

წიგნების დასაბეჭდათ, რომელსაც ის დიდის ხნის წინეთ ფიქრობდა. ამისთვის მან მალე შეიკრიბა ძალ-ლონე და სტამბოლის ერთს მხარეში მოიპოვა სა-კმარისი ადგილი. აქ გააკეთა ქართველ კათოლიკე-თა ეკკლესია წმ. იოსების სახელზე- შეკრიბა ქარ-თველთ მონაზნები და დააფუძვნა ქართველთ „ძმო-ბა“. მანვე დააფუძნა კოსტანტინეპოლს ქართველთ მონაზნთა მონასტერი. მონასტერში განწესდნენ სასულიერო პირნი. აქ ისინი ქართულად ასრულებ-დნენ ყოველს საეკკლესიო წესს და რიგს.

საქმე კარგათ წავიდა. პეტრე ხარისჭირაშვილს მთელი კოსტანტინოპოლის ქართველობა ემადლიე-რებოდა სტამბოლში ქართულ ეკკლესიის გაკეთების და შიგ ქართულს ენაზე წირვა-ლოცვის დაწყების-გამო. ეკკლესიის გვერდით მალე სასწავლებლის შე-ნობის კეთებაც დააწყებინა და ეს სხვათა დახმარე-ბით მალეც აღაშენეს, სასწავლებლისათვის შეიძინა ყველა საჭირო ნივთები, წიგნები, სხვა და სხვა სა-ხმარი საჭიროებანი და სახელმძღვანელოდ მოამზადა ქართული წიგნები, თითქმის ყველა საგნების შესა-ხებ. სკოლის გახსნის ნებაც მალე მიიღო და 1865 წელს ჯავახეთის ქართველებს აუწყა, რომ კოსტან-ტინეპოლში ქართველი გვარის კათოლიკეთა შვი-ლების აღსაზრდელად დავაფუძნე მონასტერი, მას-თანვე გავხსენ სასწავლებელი და ამიტომ მოგწერ-თქვენ, რომ დღეის შემდეგ ქართველ კათოლიკეთა შვილებს აქ გამოგზავნიდეთ სასწავლებლათ, აქ ის-

წავლიან თავიანთ სამშობლო ენას, მასთან სხვა და სხვა ენებს, სწავლის დამთავრების შემდეგ ვინც სასულიერო წოდებაში ისურვებს შესვლას, ის რომში წავა, პაპის უმაღლეს სასწავლებელში; იქ სწავლას დაამთავრებს, მერმე მღვდლათ შეიქმნება და დაბრუნდება საქართველოში. წამსვლელთ ყმაწვილებთ რიცხვი 60 იყო დანიშნული, 30 ყმაწვილი ობოლი, უპატრონონი და 30 პატრონიანი. ყმაწვილები იქ მალე იქმნენ გაგზავნილნი. პირველს წელიწადსვე 100 ყმაწვილზე მეტი მოგროვილა სასწავლებლათ; მასწავლებლათ ქართველთ კათოლიკე მოძღვარნი იყვნენ, რომელთაც სწავლა ევროპის სხვადასხვა უმაღლეს სასულიერო სასწავლებლებში მიეღოთ. პირველ დაწყებით ესენი მოსწავლეებს ყველა საგნებს ქართულს ენაზე ასწავლიდნენ და შემდეგ წლებში სხვა და სხვა ენების სწავლასაც აწყებინებდნენ, მაგალითათ: ფრანგულს, იტალიანურს, ბერძნულს, ლათინურს, სომხურს და ოსმალურს, ასწავლიდნენ ყველა სამეცნიერო საგნებს, ხელთნაწერის სახელმძღვანელოებით. ზედმიწევნით ასწავლიდნენ ქართველ კათოლიკეთა ისტორიას, საქართველოს ისტორიას, ქართულს ძველისა და ახალის მწიგნობრობის ისტორიას. ასწავლიდნენ ქართულ გალობასაც, ეკკლესიაში სამსახურს და ყველა საჭირო საგნებს. მოწაფეებში თუთხმეტი წლისაზე ნაკლები არავინ მისულა და ყველა ამათ წერა-კითხვაც სცოდნიათ. მოწაფეები ყველა საგნებს ჩინებუ-

ლათ ითვისებდნენ და სწავლობდნენ. აქ ესენი ისე უნდა მოემზადებინათ, რომ შემდგომ აქაურის სწავლის თავისუფლათ შესძლებოდათ მათ შესვლა ევროპის სხვა და სხვა სასწავლებელში, რადგანაც მოწაფეებში მრავალნი აღმოჩნდნენ, რომლებიც ბერობას არ ინდომებდნენ და რომის სასულიერო სასწავლებელში შესვლას.

პეტრე ხარისჭირაშვილი და მისი ამხანაგები მოწაფეებს დიდს მფარველობას უჩენდნენ, დიდს მამობრიულს მზრუნველობას და პატრონობას, ესენი მათ ისე უმზერდნენ და უვლიდნენ, როგორც თავიანთ ღვიძლ შვილებს, თავიანთ სისხლს და ხორცს, თავიანთ ქვეყნის და ტომის წევრთ. მოწაფეებს ესენი ინახავდნენ სუფთათ, სუფთა ოთახებში, სუფთა სასმელ-საჭმელი, სარეცხი და თავის ღროს შესაფერი ტანთ-საცმელი. ისე ჩინებულად ინახავდნენ, რომ რაც ხანი სკოლა არსებობდა ერთი მაგალითი არ ყოფილა, რომ მოწაფე ავით გამხდარიყოს და მომკვდარიყოს. პეტრე ხარისჭირაშვილმა და მისმა ძმათა მოძღვრებმა თავიანთის მამაშვილურის მოქმედებით დიდი ყურადღება მიიპყრეს საზოგადოებისაგან. ქართველ კათოლიკეებს გარდა მათ უცხოელნიც კი სცემდნენ პატივს. ბევრნი დახმარებას და პატივისცემასაც უჩენდნენ და უცხადებდნენ. ამათ ღირსებას და პატივს ხალხის თვალში ის უფრო ამალლებდა, რომ მათ მეტათ წყნარი, სუფთათ ცხოვრება ჰქონდათ. რაც ხანი გადიოდა მით მონასტრის

და ეკლესიის საქმე ერთობ კარგათ მიდიოდა. სასწავლებელი ცნობილ იქმნა თვით ოსმალოს მთავრობის წინაშე, როგორც სასარგებლო სკოლა, ამათ ჯეროვან პატივს სცემდა სომეხ-კათოლიკეთა სტამბოლის პატრიარქიც, თუმცა ბევრს სომხის კათოლიკებს ეს ძრიელ სწყინდათ და ბევრნიც ცილს და და სხვა და სხვა ბოროტებას სწამებდნენ პეტრე ხარისჭირაშვილს, მაგრამ ეს არვის ყურს არ აპყრობდა, მოქმედებდა თავისთვის, წყნარათ და მეცადინეობდა, რომ ევროპაში იგინი ცნობილ გამხდარიყვნენ. ევროპის კათოლიკეთა სახელმწიფოებს ქართველი კათოლიკები ეცნათ, მათი სამშობლო ქვეყანა, ენა, ისტორია, მწერლობა და ქართული ეკლესია. სხვათა შორის 1876 წ. ფრანგულ გაზეთ „ინდეპენდანტ ბელგიში“. აი რას სწერდნენ: „ცხრამეტ მარტს, 1876 წ. წმ. იოსების დღესასწაულის დროს, დიდძალი ხალხი დაესწრო სტამბოლში ქართველ კათოლიკეთ ეკლესიაში ქართულს ენაზე წირვას. სხვათა შორის იყვნენ სამი პრიმასი (მღვდელი) ქართველ კათოლიკებისა და მონსიონერი კრასერი, არხიეპისკოპოზი დეკლოსერი, ვიკარი ტესტა და სხვანი. წირვის დროს ქართულად გალობდნენ, ქართული გალობა საამო სასმენელი ყოფილა. წირვის შემდეგ ამ ქართველთ ეკლესიის დამფუძნებელმა უფროსმა პეტრე ხარისჭირაშვილმა და ერთმა სხვა პატრმა სიტყვა წარმოსთქვეს ქართულად: ამ შესანიშნავს მონასტერთან გამართულია ორი სკოლა

ერთი სავაჟებო ღმეორე საქალებო, რომლებშიაც მოსწავლეებს ქართულად ასწავლიან ყველა საგნებს, ეს სკოლები ამ თხუთმეტი წლის წინათ არიან დაფუძნებულნი, ამ ჟმმათ ამ სკოლაში 160 ყმაწვილი სწავლობს, თითქმის ყველა ქარველები არიან, თუმცა მცირედ ბერძნები და სომხებიც ურევია, რომლებიც აგრეთვე ქართულსა სწავლობენ. ამ პატარა წრეს კონგრეგაციას (ძმობას) დიდძალი ფული აქვს შეკრებილი. მიზანი ძმობისა არის ნაციონალურის გრძნობების აღძვრის საშუალებით კათოლიკის სარწმუნოების გავრცელება ოსმლეთის გამჰმადიანებულ ქართველებში და სხვანი“.

სტამბოლის ქართულ ეკკლესიაში ქართულს წირვა-ლოცვის შესახებ და სასწავლებლის ღმ სტამბის არსებობაზე მარტოთ „ინდეპენდანტ ბელგიეში“ არ ყოფილი ცნობა. რომის გაზეთებშიაც ხშირათ ბეჭდავდნენ ქართველ კათოლიკების ენის, სასწავლებლის, სტამბის და წიგნების ბეჭდვის შესახებ. ბროსე ამათ დიდს პატივს სცემდა. 1877 წელში, ბროსესაგან თვით მე მივიღე წერილი, რითაც ეს კოსტანტინეპოლში დაბეჭდილს წიგნებს თხოულობდა, დიდის მუდარებით და თხოვნით და პეტრე ხარისკირაშვილსაც დიდის პატივით იხსენიებდა. კოსტანტინეპოლში ყველამ იცოდა, რომ იქ არის ქართული ეკკლესია, სადაც სამღვდლო პირნი ქართულად იმოსებოდნენ და ქართულათვე სწირავდნენ. რომის ტახტის წინაშე ცნობილ იქმნა ქართველ

კათოლიკობა, მათი ენა და გვარტომობა, ეს კარგად ცნობილ იქმნა თვით სომხის მხითარისტებთაგანაც, რადგანაც ამათ ქართველთ კათოლიკეთა გვაროვნობა დაქვემდებარებით დაინახეს, თუმცა რამდენიმე წლის შემდეგ კი ეს ისევ უარ ჰყვეს მათ და დღეს მათ ქართველ კათოლიკობა სომხათ მიაჩნიათ. კოსტანტინეპოლში ქართველთა მონასტერი მარტოთ მონასტრათ არ ითვლებოდა, იგი ერთის მხრით თავშესაფარ სახლათაც იყო საქართველოდგან მოგზაურთ ქართველთ ღარიბთ და გაჭირვებულთათვის. აქ ესენი ქართველ გვარის კაცს ყოველნაირს დახმარებას აძლევდნენ და პატრონობდნენ. ამათ ბევრს გაჭირვებულს ქართველთათვის მიუციათ დახმარება, ბევრი შიმშილისაგან დაუხსნიათ. ბევრის სწეულ მოგზაურთათვის მიუციათ სადგომი, ულუფა, სამგზავრო ფული და თვის სამშობლოში გამოაუსტუმრებიათ. ამ პირთა კაცთმოყვარეობით გატაცებულიყო ერთი ჩვენი თანამეკლესნე, რომელიც ამათთან სცხოვრებდა კარგა ხანს და რუსულ-ქართულ-ფრანგულს ლექსიკონის შედგენაზე მუშავობდა. მაცხოვრის სიტყვას და ქრისტიანობის მოძღვრებას ესენი მტკიცეთ ასრულებდნენ. მოყვასთა სიყვარული და მფარველობა ამათ გულში მოზღვავებული იყო, ნამეტურ ქართველ გვარისადმი. ამის მხრით ესენი პატივის ღირსნი არიან მთელის ქართველობისაგან.

ხსენებულის სასწავლებლის საშუალებით პეტრე ხარისკირაშვილმა გამოაზარდა რამდენიმე ყმაწვი-

ლი, აქ სწავლა განათლება მიიღეს, ნამეტურ სა-
ღმრთო ეკკლესიის მსახურებაში. ყველა ესენი ქა-
რთველები იყვნენ და მიტომ ყველანი ბერათ იქმნენ
შემოსილნი და საფრანგეთში გაგზავნილნი, მონთო-
ბანში, სადაც აგრეთვე დაარსებულ იქმნა ქართველ
კათოლიკეთა ძმათა მონასტერი, სასწავლებელი და
შემდეგ დროებში ქართული სტამბაც. მონთობანის
ქართველთ მონასტერში ყოფნის შემდეგ რაკი სა-
ღმრთო საგნების ცოდნა, ნამეტურ ქართულს ენაზე
წირვა-ლოცვის წესების აღსრულება, გალობა და
ქადაგება კარგად ეცოდინებოდათ, შემდეგ ესენი
აქედამ რომელიმე უმაღლეს სასულიერო სასწავლე-
ბელში შევიდოდნენ სწავლის გასაგრძელებლად, აქ-
ვე შეიმოსებოდნენ ბერათ, უკანასკნელ უნდა და-
ბრუნებულიყვნენ საქართველოში, ქართველ კათო-
ლიკობის სახელწოდებით უნდა ემსახურნათ ერისა-
თვის და მასთანვე ემეცადინათ დიდათ, რომ საქა-
რთველოს კათოლიკობა განათლებით ფეხზე დამდ-
გარიყო და ამათგან შექმნილიყო ძლიერი დასი,
ძლიერი გუნდი ქართველ გვარის ვაჟარ-მოქალაქე-
ბისა და მოქალაქურის ჰაზროვნების პატივისმცემე-
ლთა, ბევრი ამ პირებთაგანი შესულ იქმნენ რომში,
პაპის უმაღლეს სასწავლებელში „პროპაგანდა“-ში,
სადაც დაამთავრეს სწავლა, ზოგ ამათგანმა სხვა და
სხვა საგნების დოქტორობის ხარისხიც მიიღეს, ზო-
გი მათგანი ევროპის უმაღლეს სასულიერო სასწავ-
ლებელში პროფესორად იყვნენ დანიშნულნი, მაგ.

ლოდიკის, ღვთისმეტყველების, საღმრთო ფილოსოფიის, ისტორიის და სხვებ.

პეტრე ხარისჭირაშვილისაგან განკაცებული მამებით მოფენილია მთელი ევროპა, ზოგი ბოლგარიაში სცხოვრობს, ზოგი იტალიაში, საფრანგეთში, რუსეთში, ოსმალეთში და ჩინეთშიაც კი. ასეთ პირთა ცნობა მე თვით მაქვნდა, ანდრიანოპოლში დღესაც სცხოვრობს ერთი პატრი, პატივცემული ათანასე ნასყიდოვი, ანდრიანოპოლის ეპისკოპოზის თანაშემწე და იქაური სკოლების უფროსი, ორნი ჩინეთშიაც არიან წასულნი საქადაგებლად, რომელთაც ერთ დროს პარიზში ვრცელი საქართველოს რუკა შეადგინეს, ფერადის წამლებით, სადაც ყოველივე საქართველოს ადგილები დაწვრილებით იყო აღნუხსნული. 1879 წ. ამა ძმათგანნი იტალიაში გაებაასნენ ზოგი ერთ ფრანგულ გაზეთებს, რომლებიც ამტკიცებდნენ, რომ საქართველო არაფერია, მტკვრის დასავლით და სამხრეთი მხარე სომხეთია, ქართველებს არაფერი აქვსთ, ისტორია, მწერლობა, ენა, მოქალაქობა. იგინი კავკასიაში არაფერ ძალას შეადგენენ, მათზე ბევრათ მალლა სომხები სდგანან. ესენი მათზე ბევრათ ჭკვიანნი და მოხერხებული ხალხია, მათ ყველაფერი აქვსთ, ენა, მწერლობა, მდიდარი ისტორია; ხალხიც მეტია, კაპიტალი, ვაჭრობაც ამათ ხელშია, მოქალაქობაც ამათია, ქალაქებიც მათ განაშენეს.

ყველა დიდი მამულები მათ ეკუთვნისთ. ევ-

როპის სახელმწიფოებმა კავკასიაში მთავარ ერთ ეს ერი უნდა იცნას და არა ქართველნიო. ამას პასუხი მისცეს ზემოხსენებულ პირებმა, მასალებს აქედგან თხოულობდნენ და ნამეტურ ავალებდნენ ყველასაგან პატივცემულს ქართველს მწერალს მამა ივანე გვარამაძეს. იწერებოდნენ: „ძმაო ივანე (ვინმე მესხს) ჩვენი საქმე ცუდათ იქნება, საქართველოდაგნ გუდა-ნაბადი აიკიდე და იალბუზისკენ წადი, რადგანაც საქართველო სომხეთი ყოფილა, ქართველების არაფერი ყოფილა, არც არაფერი ჰქონიათ!“.

ასეთივე კითხვების პასუხი 1882 წ. პატივცემულმა ივ. გვარამაძემაც დაბეჭდა სტაჰბოლში, რომელსაც სახელათ ასე აწერია „მზა პასუხი სომხურ გაზეთ „მშაკს“ პატარა წიგნია. პეტრე ხარისჭირაშვი-შვილი მოესწრო თავის აზრების აღორძინებას და ნაყოფის დანახვას. მან დაბადა ქართველ კათოლიკებში ის ჭეშმარიტი აზრები, რომ ისინი გვარტომობით ქართველები არიან, მათი სამშობლო ქვეყანა საქართველოა და ენაც ქართულია, ამ ჰაზრის მექონი ქართველთ კათოლიკეთა მხურვალე მოძღვარნი მან მალე ნახა, იმასაც მოესწრო, როცა ახალ მოძღვართა ხმა მადლა დაიწყეს კათოლიკებში ქართველობის შესახებ ლაპარაკი, ეკკლესიებში ქართული ენის საჭიროება, სადაც კი შემთხვევა ნებას მისცემდათ იქ ესენი ქართველ კათოლიკების შესახებ, ქადაგებდნენ იტალიანურს ენაზე, ფრანგულს, პოლ-შურს, ნემეცურს, ოსმალურს და სომხურს ენებზე.

ერთი სიტყვით ესენი გახდნენ ქართველ გვარის წარმომადგენელათ ევროპაში და მათთვის რომ გარემოებას ხელი არ შეეშალა, მაშინ ესენი ოსმალეთში ქართველების დიდს ძალას შექმნიდნენ, ოსმალეთის გამაჰმადიანებულს ქართველობასაც გააქრისტიანებდნენ და კოსტანტინეპოლში დაარსდებოდა ქართველთ მეცნიერების მეძიებელთ მოძღვართა ძმობა, მსგავსად სომეხ მხითარისტების.

ქართველთა გუნდიც შექმნიდა თავისებურ ძალას და ესენი ქართველთა გვარის შესახებ მოქმედებას დაიწყებდნენ, რადგანაც ხსენებულ მოძღვართ თავიანთ დიდს პატრიოტობას და საღვთოო ცოდნას გარდა სხვა ბევრი რამ ხელობის გაგება და განვითარებაც ჰქონდათ, მაგ. ბებიობის, ექიმობის, წამლების კეთების და მასწავლებლობის. გარდა ამის იგინი შემოსილნი იყვნენ ყველა იმ ღირსებაებით, რაც კი ხსენებულ საქმეების აღორძინების დროს ამათ აუცილებლათ დასჭირდებოდათ. არავინ იფიქროს, რომ პეტრე ხარისჭირაშვილი მარტოთ მონოზნებრივის ცხოვრებისაგან ყოფილიყო გატაცებული, მარტოთ კათოლიკობისთვის ემეცადინოს და ეღვაწოს, რომ ეს უკანასკნელი გავრცელებულიყო ქართველებში. არა, ერთსა და იმავე დროს არის დიდი ნაციონალისტი, საქართველოს დიდი მამულისშვილი, ისეთი პატრიოტი, რომელსაც მთელს ქართველს სამღვდლოებაში ცალი არვინ ჰყავს.

ვინმე მესხმა ჩინებულათ და ქეშმარიტათ სთქვა

ასე: — „ეკალში ვარდი ამოვა, რმუსხმულში და წყლის ნაპირებზე შრომანი, მინდორ ვქლზედა ყვავილი. ჩვენს გალატაკებულს დროშიაც, ხომ აღმოგვიჩნდა პეტრე ხარისჭირაშვილი“. ქეშმარიტათ, რომ აღმოგვიჩნდა კაცი, რომელმაც კაცურის ღირსებით განვლო თვის ქართველური ცხოვრება, აღმოჩნდა კაცა, რომელმაც ქართველებს დაუმტკიცა ქართველობა, დაუმტკიცა ქართველთ თვის უზომო სიყვარული და პატივისცემა. ქართველთ ასწავლა შრომა, საქმის სიყვარული და გვარის სასარგებლოთ დაულაღვათ მუშაობა.

ამ ჰაზრების გავრცელებისთვის ეკკლესიებში ეს ქადაგება ფრანგულს ენაზე, იტალიანურზე, პოლშურზე, სომხურზე, ოსმალურზე, ბერძნულზე და კოსტანტინეპოლში ხშირათ ქართულზედ. ამას ყოველთვის საქართველო აგონდებოდა, ქართველთ გვარი და მარტოთ ქართველთ ვითარება. ეს ქართველობის მოხსენებით ემუდარებოდა ევროპის კათოლიკეთ სამღვდელოებას, ქართველების სახელით წარსდგებოდა ოსმალეთის მთავრობის წინაშე, სადაც მას მეტათ დიდს პატივსაც აძლევდნენ. ევროპიულს და აზიურს ენებზე თავისუფლათ საუბრობდა, იგი იყო ევროპიულათ გაზრდილი მოძღვარი და მუდამ საქართველოს საქმეებზე მოლაპარაკე.

მაგალითად ეს აღრიდგანვე გრძნობდა ქართულ მწერლობის სილატაკეს, ეს სილატაკე მან კარგად იცოდა, ყოველ ქართულს გაზეთს, ჟურნალს და

წიგნს დიდის გულის მოდგინებით ჰკითხულობდა, ნამეტურ თვალყურს ადევნებდა საქართველოს სახალხო სკოლების მდგომარეობას და სილატაკეს წიგნების მხრივ. ამიტომ ამის შესახებ ფიქრებს აღრიდგანვე მიეცა და დაიწყო ამაზე ზრუნვა, უკანასკნელ იმაზე მივიდა საქმე, რომ მან კოსტანტინეპოლის ქართველ კათოლიკეთა სკოლის გახსნის შემდეგ, იმავე სკოლის და ეკლესიის გვერდით დააფუძნა ქართული სტამბა, ჩამოასხმევინა სრულიად ახალი ყალიბები, ვენეციის ასოს მინაგვარათ, მაგრამ საკმარისათ თავის ხასიათის მექონი, შეიძინა ყოველივე იარაღი სტამბისა და 1870 წ. უკვე გახსნა სტამბოლში ქართული სტამბა. ვენეციიდანაც აქ გადმოიტანა ქართული ასოები, რადგანაც იქ მან მოუხერხებლად დაინახა ქართული წიგნების ბეჭდვა, ვენეციიდან ამან ქართული ასოები სულ გადმოიტანა, ისე რომ იქ აღარაფერი დასტოვა.

სტამბის გახსნა მრავალთათვის გახდა სასიამოვნოთ და ამის შესახებ იმ დროის ბევრს სხვა და სხვა გაზეთებშიაც სწერეს. სტამბაში მუშაობა დააწყებინა თავისავე მოწაფეებს და ძმებს. რამდენიმე ხნის შემდეგ ფრანციის ქალაქ მონთობანშიაც დაარსა ქართული სტამბა, სადაც წიგნების ბეჭდვაც დააწყებინა. აქ უკვე გამოიცნენ ქართული წიგნები, ამ სტამბაშიაც ის მოძღვარნი მუშაობდნენ, რომელნიც კოსტანტინეპოლში იყვნენ გაზრდილნი და უკანასკნელ მონთობანის მონასტერში გადმოსულ-

ნი, ამ სტამბის შესახებაც ბევრ გზის უწერიათ იმ დროის ფრანგულს გაზეთებში, დიდათ აქებენ პ. ხარისჭირაშვილს. ყველას უკვირდა პეტრეს ასეთი დაუღალავი შრომა და განუდრეკელი ენერგია, რომ მან ქართული სტამბები დაარსა: იტალიაში, ფრანციაში და ოსმალეთში.

პეტრე ხარისჭირაშვილმა ევროპაში გადასახლების შემდეგ იტალიაში, ფრანციაში და ოსმალეთში დაარსებულ ქართულ სტამბებში დაბეჭდა შემდეგი წიგნები, ზოგი თავის ნაშრომი და ზოგიც სხვების, კათოლიკეთ მოძღვრის ივანე გვარამაძის და ივანე მამულაოვის.

— „ისტორია გინა მოთხრობა ძველისა და ასლსა ასთქმისა“ ქმნილი სომეხ მხითარისტ იოანე არქიმანდრიტ ზურაბიანის მიერ. თარგმნილი სომხურის ენიდგან და დაბეჭდილი 1858 წ. ვენეტიკში, წიგნთა საბეჭდავთა შინა წმ. ლაზარეს მონასტრისა. 875 გვერდი. წიგნის დამწერი მხითარისტ ზურაბიანი ტომობით ქართველი ყოფილა, ძველათ გაფრანგებული და კოსტანტინეპოლში გადასახლებული, სადაც შემდეგ დროებში სომეხ-კათოლიკეთ იქმნენ წოდებულნი და უკანასკნელ დაკარგეს ენა და გვარტომობაც ქართული. ამ ვრცელი თარგმნის წინასიტყვაობაში ერთ ალაგას ასე სწერს პ. ხარისჭირაშვილი. — „თუმცა დიდათ ძნელი იყო ესე ჩვენთვის, რამეთუ არა გვყავდა ჩვენ ამა საქმისთვის ვინმე შემწე და არცა თანამშრომელი პირი ვინმე ქა-

რთულის ენის მცოდნე, გარნა რა ვხედავდით ვითარმედ ამა ოქროს საუკუნესა შინა, თითქმის ყოველთა ნათესავთა ენათა ზე დაიბეჭდებიან ფერად ფერადი სამეცნიერო ჭ სიბრძნის წიგნნი, ამის გამო ფრიად სასარგებლოთ ვრაცხეთ ქართულს ენაზედ წიგნების დაბეჭდვა, აწ სასოებით ვითარმედ წრფელ ჰაზროვანს კეთილის მსურველს და გულს მოდგინეს მოღვაწებსა ამასა ჩვენსა, კეთილათ მიიღებს საქართველო, თვისთა ჩვეულებითი კეთილშობილებრივი გულკეთილობითა, რომლით უქმათ არა გაატარებს შრომასაცა ამასა ჩვენსა, რომელნი რადგან ვართ მარად მსურველნი და მეძიებელნი ბედნიერებისანი. ხილვით რომელ შრომითა ამით ჩვენითა სარგებლობს საქართველო დიდათ განცხრომათ ყოფათ არს იგი ჩვენთვის.“

„წმიდანებს ცხაკებს“, ქმნილი სომხურს ენაზე არქიმანდრიტის ლუკა ინჯინჯიანის-მიერ, თარგმნილი და გამოცემული ქართულსა ენასა ზედა, ვენეტის, 1859 წ. წმინდა ლაზარეს მონასტრის სტამბაში; ორ ტომათ, დამწერი ამ წიგნისა მხითარისტ ინჯიჯიანი არის — ქართველ ტომის ჩამომავალი, ლივანაში ძველათ გაფრანგებული, შემდეგ სტამბოლში გადასული, იქ სომხის კათოლიკეთ წოდებული, შემდეგ ამათ სრულიად დაკარგეს გვარტომობა. არქიმანდრიტ ინჯიჯიანს უმოგზაურნია, დასავლეთ საქართველო, აღუწერია დაწვრილებით და ვენეტისში ხშირათ უბეჭდავს თვისი წერილები, მის-

მა წერილებმა დიდი ყურადღება მიიპყრეს ევროპის ორიენტალისტთა შორის და სენ მარტენის თხოვნით ზოგი ამის წერილები საქართველოს და სომხეთის შესახებ ფრანგულს ენაზედაც იქმნენ გადათარგმნილნი.

„იგაზნი იეზუპას ფილასოფოსისა“ თარგმნილი და გამოცემული სასარგებლოთ ივერიისა. ორ ტომათ, ვენეტიკი, 1859 წ. წმ. ლაზარეს მონასტრის სტამბაში.

„გოგარფია“ რომელი არს მოთხრობა ქვეყნისა და მასშინა მყოფთა მთავართ ნათესავთა ვითარებათა და ყველაფერთა ჩვეულებათა სასარგებლოთ, თუ ნათესავისა ჩვენისა და თუ მთელის ივერიისა. ვენეტიკი, 1859 წ. წმ. ლაზარეს მონასტრის სტამბაში.

„გზა ცხოვრებისა“ ანუ განზრახვანი საუკუნო ქეშმარიტებისა, ზედ სახმარნი მღვდელთათვის საქადაგებლოთ და ერის კაცთა საკითხავათ და ფიქრის ლოცვის შესასრულებლოთ. ქმნილი მქადაგებლის აღფონს ლიუგორის მიერ, თარგმნილი გერმანულიდგან. ვრცელი ტომია. დაიბეჭდა კოსტანტინეპოლს, 1878 წ. პ. ხარისპირაშვილი სწერს ამ წიგნის წინასიტყვაობაში ასე: — „აღფონს ლუგორი გამაჩინილი მქადაგებელია, ამის ქადაგებანი გერმანიულიდგან ყველა ევროპაულს ენებზედ სთარგმნეს და დაბეჭდეს და ჩვენც კსთარგმნეთ ქართულს ენაზე“.

„გვირგვინი წამებულთა“. წმ. ესტატეს ცხოვრება ლექსათ, კოსტანტინეპოლს, გალექსილი მღ.

იოანე გვარამაძის. გამოცემა პეტრესი.

„უკაკილის კონა უჩმათა“ გინა რჩეული ლექსები, ორ ნაწილათ გამოცემული 3. ხარისკირაშვილის მიერ, კოსტანტინეპოლს 1878 წ.

„წინამძღვარა ზეცისა“, გინა ყოველ წოდების სახმართათ სულიერი დარიგებანი, კოსტანტინეპოლს 1876წ.

„ბძქენა კაცო“ ანუ რომელიმე ძველის ფილოსოფოსის მიერ გარდმოცემულნი მშვენიერნი სწავლანი, სიბრძნესა და ზნეობასა ზედა, ბედნიერათ გატარებისათვის ცხოვრებისა ქვეყნასა ზედა. კოსტანტინეპოლი 1878 წ.

„მოკლე რეტორიკა“, გინა მჭერმეტყველობა კოსტანტინეპოლს 1877 წ.

„მოკლე ფილოსოფია“ გინა სიბრძნის მოყვარეობა. კოსტანტინეპოლს 1880 წ.

„სიბრძნე კაცობრივი“ რომელიც ასწავლის კაცს ჭკუის რიგიანათ ხმარებასა. ფრანცია (მონთობანი) 1877 წ.

„მოკლე ქართული ღრამატიკა“ დამატებული გრამატიკულ ღ ლოგიკურის ანალიზებით, ფრანცია (მონათობანი) 1877 წ.

„მოკლე ფრანგულ-ქართული ღრამატიკა“ კოსტანტინეპოლს 1881 წ.

„მოკლე სახელმძღვანელო“ სწავლისათვის ფრანგულის ენისა ქართველთაგან, ფრანცია (მონთობანი) 1877 წ.

„საჭრისტიანო მოძღვრება“ გინა კატეხიზმო. საქართველოს რომის კათოლიკეთათვის.

„პატარა საჭრისტიანო მოძღვრება“ ქართული ანბანით დაწერილი ყრმათათვის, საქართველოს რომის კათოლიკე ბავშათათვის. დაიბეჭდა 10,000 ათასი და დაარიგა მუქთათ ხალხში.

„წაღკოტი ღრცკათა“ რომელიც შეიცავს სხვა ღ სხვა

რჩეულთა და ფრიად სახმართა ლოცვათა—1877

„თანსატარებელი ლოცვანი“ რომელიც თვის შორის შეიცავს საყოველღეო საჭირო ლოცვებს, რომის ქართველ კათოლიკეთათვის.

„ისტორია საზოგადო“ მეხუთე ნაწილი შეიცავს, ახალს ისტორიას საზოგადოთ. მეექვსე ნაწილი ისტორიისა ევროპის ნათესავთა თვითოეულად: რუსეთის, საფრანგეთის, ანგლიის, ისპანიის, პორტუგალიის, დანიისას, შვეიცარიის, გოლანდისას, გერმანიისას, იტალიისას და სხვ. სასოფლო სკოლებში სახმარებლად. საქართველოს დიდის მწუხარებით აღნიშნავს, ნამეტურ ოსმალთაგან დასავლეთ საქართველოს დაპყრობას ო ქართველთ გათათრებას. ფრანცია 1877 წ.

„მოკლე გეოგრაფია“ გინა ქვეყნის აღწერა. აღწერა ყველა სახელმწიფოებისა, საქართველოზედაც საკმარისი ცნობებია მოყვანილი, რამდენიმე ნაწილად. შედგენა მიძღვნილი აქვს წმ. ნინოს სახელს. ფრანცია (მონთობანი) 1877 წ.

„მზა ჰას-უხი“ სომხურ გაზეთ. „მშაკის“ შესახებ მის, რომ ქართველებს არა აქვთ მდიდარი წარსული, მოქალაქობა, ისტორია, მწერლობა, დამოუკიდებელი ეკკლესია და სხვანი, კოსტანტინეპოლს, 1882 წ. პატარა წიგნია, პეტრეს გამოცემული.

„თამარ მეფის სურათი“ ფერადის წამლებით, ოთხსენაზე წარწერით ქართულად, ოსმალურად, ფრანგულად და სომხურათ. სტამბოლში რამდენიმე ათასი გაყიდულა ერთ კვირაში. კოსტანტინეპოლი 1875 წ.

„წმ. ნინოს სურათი“. დაბეჭდილი, ფრანცია (მონთობანი) 1879 წ.

„საქართველოს რუკა“ პატარათ შედგენილი .
დაბეჭდილი 1877 წ. ფრანცია. და ბევრიც სხვა
საქირო დაუბეჭდავი ხელთნაწერები დარჩა: ქიმი-
ის სახელმძღვანელო , ფიზიკის , არითმეტიკის ,
გეომეტრიის , საქართველოს ისტორია და ის
ფრანგულ-ნემეცურ-ქართული ლექსიკონი , რომ-
ლის შედგენაზე ბ. ვაზიანელიც იწერებოდა. აქ
ხსენებულ სახელმძღვანელოების გარდა პ. ხარისკი-
რაშვილს სხვა ბევრი წერილები და წიგნები და-
შთენია დაუბეჭდავნი. მიზეზი ბეჭდვის შეჩერებისა
იყო ბევრნაირი და ერთი ისიც, როგორც მწერდა
1883 წ. ჩემგან დიდათ პატივცემული პატრი ათა-
ნასე ნასყიდოვი, რომ ენა დაგვიწუნესო. აი თვით
წერილის ერთი ადგილი: „ძმაო ზაქარია! პ. ხარის-
კირაშვილს აპოპლექსმა დაჭკრა, ესლა ევროპაში წაეი-
და, ჩვენი წიგნების ბეჭდვა მიტომ შეუჩერეთ, რადგა-
ნაც საქართველოში ენის სტილი დაგვიწუნეს, თქვენი
პატივისმცემელი ათანასე ნასყიდოვ . ანდრანოპოლი .
1883 წ.“ პ. ხარისკირაშვილის თავის გამოცემული
წიგნების გავრცელება საქართველოს სკოლებშიაც
სდომნია, მაგრამ ეს ვერ მოხერხებულა, ამაზე აი რას
სწერს პატივცემული იოანე გვარამაძე:— „დაბეჭდა
და გამოცა მეტათ სასარგებლო წიგნები, მაგრამ ჩვენ-
და დიდათ სამწუხაროთ საიმისოთ ვერა ვსარგებლობთ
ამ ძვირფას წიგნებიდგან, მაგრამ ბრალი, დანაშაულობა
ჩვენის გონების გაუხსნელობისა არის და არა მისი,
ჟერ კიდევ ვერ გამოკუსულვართ უმეცრების ღრმა ძილი-

საგან“ და სხვანი. პეტრე ხარისკირაშვილს, რომ გულში მოზღვავებული ჰქონია საქართველოს ერის სიყვარული, ეს რომ ქართველ გვარის დავრდომისაგან დიდათ შეწუხებული ყოფილა, ამას გამოაჩენს შემდეგი მისი წინასიტყვაობის ერთი ადგილი, რომელ წინასიტყვაობაც მის მიერ დასტამბულ წიგნებშია მოყვანილი:—«დიდის ხნის აქეთ მწუხარეს გულით ვხედვით, რომ არ იპოვებოდნენ ქართულს ენაზე დასტამბული სასარგელო და გამოსადეგი წიგნები და ამით ყოველივერი მოკლებულ იყო სწავლის საშვალებისაგან, მთელი საქართველოს საზოგადოების ფრიად უდიდესი ნაწილი, იგი რომელიც ქართულ ენის მეტი სხვა ენა არ იცის. წიგნების უქონლობა უფრო შესამჩნევ გულ დასაწველი იყო მიხედვით სასოფლო სკოლების მდგომარეობისა, ამიტომ რომ სოფლის გლახაკი საზოგადოება, თუმცა აკლებდა თავის ოჯახს და აძლედა ფულს სკოლის აშენების და მასწავლებლის ჯამაგირის მიცემისთვის, რათა განდებოდათ სწავლის კარი თავის შვილებს და უწინდელივით აღარ აღზრდილიყვნენ ყოვლითურთ უსწავლელათ და უმეცრათ, მაგრამ სკოლისთვის საჭირო სახელმძღვანელო წიგნები არსად იყო, რომლითაც შესძლებოდათ მასწავლებლებს გაკვეთილების მიცემა, ამ ფერი წიგნების ნაკლებობისაგან იბადებოდნენ ეს შეწუხებული მოხდენილობანიცა, რომ არა თუ სასოფლო სკოლების საქმე წინ ვერ მიდიოდა, არამედ ვითარც ეწერა „სასოფლო გაზეთში“ ზოგი მათგანი ბოლოს გაუქმებულა კიდევაც. სოფლის სკოლების ასეთ საბრალო მდგომარეობის შესახებ დიდი ხანი არ არის რაც გაზეთ „დროება“-შიაც ეწერა, რომლითაც სამართლიანათ სწუხდა ერთი მასწავლებელი და ამბობდა რომ „ბუნების კარი“ იყო და ისიც ხუთჯერ დავახელმეორებინე ყმაწვილებსაო, რომ ამის გარდა სხვა წიგნი არ იყოვო ქართულს ენაზეო. ამ

ზემოთ თქმულს უიმედობას „ბუნების კარის“ წინასიტყვაობის დამწერიც აცხადებს. ამიტომ მძიმე საქმის აღება შეგვავლიანა და რადგანაც ჩვენი სამონაზნო საზოგადოების წესდებულების თანახმაც იყო, რადგანაც სხვა არაფრისთვის არის შედგენილი ეს ჩვენი მონასტრებივი ერთობა (Congregation), თუმც ამ წიგნების გამომცემს დიდი გროვა ფული და ძალა დასჭირდა, მაგრამ რადგან დიდათ მიგვაჩნია საქართველო და გვქონდა ნატურა მისდამი სამსახურის ჩვენისა, ყოველ ნაირი მძიმე შრომა და ნაწარმოების მსხვერპლი თავზედ ავიღეთ. რათა მისცემოდა საქართველოს საზოგადოებას შემწეობა და წარმატება სწავლაში და მისის მომავალ ახალ თაობასაც საშვალეობა მეცნიერებაში და სხვანი“.

პეტრე ხარისჭირაშილს დიდათ სურვებია, რომ ეს წიგნები საქართველოს გარდა ოსმალეთის მაჰმადიან ქართველებშიაც შეეტანათ და განეცრათ. ამის მიზანი უფრო უკანასკნელს უახლოვდებოდა, კოსტანტინეპოლის ქართველებშიაც საკმარისად მოჰყენილა. დღესაც კოსტანტინეპოლში რამდენიმე კომლი ითვლება ქართველ-კათოლიკეთა მცხოვრებთ და ყველას ოჯახებში მოიპოვება ეს წიგნები.

გაზეთ „ინდეპენდანტ ბელგიეში“ 1876 წ. დაბეჭდილ ცნობაში მოყვანილია, რომ კოსტანტინეპოლის ქართველ ბერებს სურსთ „რომ ნაციაწაღურის გრძობების აღძვრის საშუალებით კათოლიკის სარწმუნოების გაგრძელება ოსმალეთის მაჰმადიან ქართველებში“-ო ეს მოხსენება კემმარიტებას არ არს მოკლებული. პეტრე ხარისჭირაშილს ქართველ კათოლიკებზე უფრო დიდათ ქართველთ მაჰმადიანთ საქმე ადარდებდა, მათი დაღუპვა, გათათრება და საქართველოსაგან მო-

გლეჯა. დასავლეთ საქართველოს მდგომარეობა და ქართველების შეფერხება მას ისე აღარდებდა, რომ ამაზე მეტი უსასტიკესი დარდი მისთვის აღარა იყო რა. ქართველ კათოლიკეთა ქართველათ ცნობა და ამათში ქართული ენის წინმსვლელობა უფრო ქართველ მაჰმადიანთ მალამოთ სურდა. როგორც ქართველ კათოლიკების შესახებ, ისევე ქართველ მაჰმადიანთ შესახებ პეტრე ხარისკირაშვილმა ცნობები მოჰყენა ევროპაში, მთელს ევროპის ერს აუწყა ძველ საქრისტიანო საქართველოს ერის გათათრების ამბები. 1870 წლის შემდეგ ევროპიდგან ძრიელ ხშირად მოდიოდნენ სხვა ზე სხვა მოგზაურნი და აღწერდნენ გათათრებულ ქართველთა. ხარისკირაშვილს ჰაზრათ ჰქონდა, რომ ოდესმე ქართველ კათოლიკების დახმარებით გათათრებულ ქართველებსაც მისწვდებოდნენ და მათშიაც შეიტანდნენ ქართულ წიგნებს და ქრისტიანობას. ამ კეთილ საქმისთვის მას მთელი ევროპის ქრისტიანთ სამღვდელონი ჰპირდებოდნენ დახმარებას, ნამეტურ რომის ტახტის უმთავრეს საფუძვლათ ესეც გახდა პეტრე ხარისკირაშვილისაგან დაფუძნებულ ქართველთ ძმობის ნიადაგის გამაგრებისათვის, მიტომ უფრო გაამდიდრეს ძმობის ძირითადი თანხა და შეძლება, რომ შემდეგ ამ პირებს ქართველთ განათლების და გაქრისტიანებისთვის ეზრუნათ. ერთ დროს პ. ხარისკირაშვილმა მთელს დასავლეთ საქართველოში იმოგზაურა, დაწვრილებით შეისწავლა ყოველი ხეობა, დაბა, სოფელი

და მასში მცხოვრები ქართველი თუ სად რამდენი კომლი კაცი სხოვრებდა. 1870 წელ. ამათ უკვე ცნობები შეადგინეს მის შესახებ, თუ პირველად სად უნდა შემოსულიყვნენ საქადაგებლათ, სად უნდა განეახლებინათ ძველი ეკკლესიები, სად უნდა დამკვიდრებულიყვნენ ძმანი და მამანი, მათ უნდა სცოდნოდათ კარგათ ქართული ენა, ბებოზა, ექიმოზა და წამლების კეთება. ეკკლესიების პატრონობის და სწავლა მეცნიერების ქადაგების გარდა ქართველ მქადაგებელნი ავათ მყოფ კაცის ოჯახში თავისუფლათ უნდა შესულიყვნენ და ექიმოზა დაეწყოთ. თათრის მოლა, ხოჯებთან კავშირი უნდა დაეარსებინათ, ნამეტურ ქართველ გვარის ხოჯებთან, როცა მოძღვარნი ყველას წინაშე ჩინებულის ღვაწლით და შრომით დაიმსახურებდნენ სახელს და ხალხს თავს შეაყვარებდნენ, როცა ესენი დარწმუნდებოდნენ მასზედ, რომ მათ უკვე მოიპოვეს ხალხისაგან დიდი სიყვარული რა პატივისცემა, მის შემდეგ დაიწყებდნენ სკოლების დახსნას, ბავშვების შეკრებას და სწავლა განათლების შეტანას. აქ უნდა სახელმძღვანელოთ ეხმარათ ყველა ის წიგნები, რომლებიც პ. ხარისქირაშვილმა დაბეჭდა ფრანციასა და სტამბოლში და რაც ზემოთ მოვიხსენიეთ. მოძღვართა მეცადინეოზა პირდაპირ ქართველ მაჰმადიანთ ყმაწვილებისაკენ უნდა ყოფილიყო მიპყრობილი, რომ მათში ძრიელ მალე შემოეტანათ ევროპიული სწავლა განათლება, ნამეტურ აქ უნდა ესწავლებინათ

საქართველოს ისტორია, ოსმალთაგან დასავლეთ საქართველოს დაპყრობა და გათათრება, ქართული მწიგნობრობის ისტორია, ქართველ მწერლების და გამოჩენილ მეფეების ცხოვრება.

3. ხარისკირაშვილი ყველა ამაების მოსახდენათ და შესასრულებლათ ათს წელიწადს საჭიროებდა, ამ ხნის განმავლობაში ჩვენ ყველაფერს შევიძლებთ, რომ მოვახერხოთო. მეორე ათ წლის განმავლობაში ქართველ მაჰმადიანებს მოვაქრისტიანებთო, თუ ნებას მოგვცემენ ჯავახეთსაც დავეპატრონებითო. იგი ამ საქმისთვის სცხოვრებდა მხოლოდ, ამით ნეტარებდა, ამ საქმის შესრულებას ელოდა, მუდამ დღე თავის მოვალეობათ მართათ ეს საქმე მიაჩნდა საჭიროთ. ბევრის შრომის და წვალების შემდეგ იგი მოესწრო იმასაც, რომ ევროპის უმაღლეს სასულიერო სასწავლებლებში 1876 წ. სწავლა დაამთავრა თოთხმეტმა ქართველ კათოლიკეთ მოძღვარმა, რომელთაც საღმრთო საგნებს გარდა შესწავლილი ჰქონდათ ექიმობა, წამლების კეთება, სხვა და სხვა ენები და მასწავლებლობა. ესენი აღზრდილნი იყვნენ პ. ხარისკირაშვილის გავლენის ქვეშა, მასთანვე ნამდვილნი ქართველნი, მოყვარენი საქართველოს ისტორიისა, ნამეტურ ძველის ყოფა-ცხოვრების და განსაკუთრებით ამათ ზედმიწევნით იცოდნენ დასავლეთ საქართველოს ისტორია და გეოგრაფია, რაის საშვალეებითაც იმედოვნებდნენ, რომ ქართველს მაჰმადიანებში გვარტომობის სიყვარულს ერთობ მალე

აღძრავდნენ და მერე ამის საშვალეობით ქრისტიანობის საქმესაც შეუდგებოდნენ და გაავრცელებდნენ.

მქადაგებელთ აუშენდებოდათ სახლები, სკოლის შენობანი, განაახლებდნენ აქა იქ ძველს ეკლესიებს, შიგ გამართავდნენ გალობას, ამისთვის იქ იყოლიებდნენ მგალობელთ, ეკლესიის გვერდით იქნებოდა საავათმყოფო ქართველ მაჰმადიანებისთვის, ნამეტურ ღარიბთათვის, იქვე იქნებოდა აფთიაქი და ერთიც სხვა სახლი ღარიბ მოგზაურთათვის. ყოველ წეს-ჩვეულებას მაჰმადიანებისას ხელშეუხებლათ დასტოვებდნენ და ხშირად პატივსა და ქებასაც აღმოუჩინდნენ და ეტყოდნენ დაყვავებისათვის, ხშირათ ივლიდნენ მათ ჯამეებში. ყველა ამ სამაგალითო საქმეების ხარჯი უნდა დაფარულიყო იმ მამულებიდან, რომლებიც მოპოვებულ იქმნა ერთ დროს პ. ხარისქირაშვილისაგან, თუ რამ დააკლდებოდა ამისთვის, უნდა მიემართათ რომის ტახტისთვის და ყოველივე მათთვის უხდა ეკისრებინათ. რომის ტახტის გარდა უნდა მიემართნათ ევროპის სხვა და სხვა ქრისტიან სახელმწიფოებისთვის და დახმარება ეთხოვნათ, ამისთვის პეტრე ხარისქირაშვილმა წინდაწინვე მიმართა და მთელმა ევროპის კათოლიკეთა სამღვდელოება დახმარებას დაჰპირდა.

ერთმა ქართველ კათოლიკემ სტამბოლში რამდენიმე დუქანი შესწირა, ამ საქმისთვის სხვებმაც ბევრი რამ დახმარება აღმოუჩინეს და ზოგი ჰპირდებოდნენ მომავალში შეწირვას, ოღონდ ამ საქმეს

ხელი მოჰკიდეთ და ამოდენა ქართველობა ნუ დაილუპება, ქართველ გვარს ნუ მოესპობა ქართული ენი და ზნე-ჩვეულებათ. ეს ყოველივე შესრულდებოდა და ხსენებულ მოძღვარნიც მალე წამოვიდნენ დასავლეთ საქართველოში, რომელიც მაშინ ოსმალეთს ეკავა, მაგრამ ამ დროს ომი მოხდა და საქმე შეჩერდა. ომის შემდეგ უმეტესი ნაწილი ადგილებისა სადაც კი უფრო ქართველობა მჭიდროთ ესახლნენ და ქართული ენაც შეურყევლათ სუფევდა, ამ ადგილების უმეტესი ნაწილი რუსეთმა შემოიკავშირა, და ამიტომ ხსენებულ პირებმა ველარ მოახერხეს შემოსვლა. ამათ ომის შემდეგ რუსეთის მთავრობას მიმართეს კოსტანტინეპოლიდგან და ყოველივე საქმე აუწყეს. მასთანვე სთხოვეს, რომ მთავრობას ამათვის ნება მიეცა დასავლეთ საქართველოში შემოსვლისა და მოქმედების. მთავრობამ ამის ნება არ მისცა, რადგანაც ახლად შემოძენილი ადგილებია და შეიძლება, რომ ხალხი დაფრთხეს და სრულიად წავიდესო, გადასახლდეს ოსმალეთშიაო და მეორეკათოლიკის სარწმუნოებაც არ შეიძლება რომ მოფენილ იქმნეს, რადგანაც ეს წინააღმდეგია სახელმწიფო რჯულის და მართმადიდებელ ეკლესიის კანონმდებლობისაო.

რაკი საქმე ასე დაბოლავდა, ამიტომ ხსენებულ განვითარებულ ქართველთ მქადაგებელნიც ევროპის სხვა და სხვა სახელმწიფოებისკენ გაიფანტნენ. პეტრე ხარისჭირაშვილსაც თავის იმედები ვერ შეუს-

რულდა და ამიტომ მწარეთ დანაღვლიანდა, ამასაც გული გაუტყდა თავის ბრძოლის და მეცადინეობის გამო, რომ ამოდენა ჩემმა შრომამ უნაყოფოთ ჩაიარაო. ის მიეცა განმარტოებით მონასტერში ცხოვრებას და ხელახლავ გლოვნა, გოდებას და მწუხარებას ქართველთ მაჰმადიანთ შესახებ. ეს ყოველთვის მწუხარებაში იყო თურმე. სტამბოლში როცა კი ვინმე ქართველთაგანი მივიდოდა და მას ესტუმრებოდა, ეს სტუმრის წინ იტირებდა და მერე საქართველოს ამბებს გამოჰკითხავდა. ასევე ექმნა იმ დროს, როცა ბ. დიმიტრი ბაქრაძე კოსტანტინეპოლში იყო და პ. ხარისჭირაშვილს ესტუმრა. დ. ბაქრაძის პირველ მისვლისას პ. ხარისჭირაშვილმა ჯერ მწარეთ იტირა და მერე დაუწყო საუბარი საქართველოს ერის შესახებ და ისტორიისა. ძალიან გულ-გატეხილი ყოფილა საქართველოს ერზე და ნამეტურ მასზე, რომ ამდენი ქართველი მაჰმადიანობა უპატრონოთ არის დაშთენილი, ამოდენა ხალხი უნდა მოეგლიჯოს საქართველოს, ქართულს ენას და გვარტომობასო, რადგანაც დღეის შემდეგ ქართველობა ამისთვის ვეღარ მოიცილისო. უნდა ვსთქავთ, რომ ამ პირზე არა მცირე მწუხარებით აღივსნენ ის ქართველ კათოლიკეთ განათლებულ-მქადაგებელ-მოძღვარნიც, რომელნიც პ. ხარისჭირაშვილის მეოხებით განათლდნენ და რომელთაც ქართველ-კათოლიკეების გვარტომობის ცნობა და პატივის ცემაც მთელს კათოლიკობაში მოჰფინეს. ამ საქმის წინწა-

წვეისთვის რამდენათაცა პატივსაცემია პეტრე ხარის-
ჭირაშვილი, იმდენათვე პატივსაცემნი არიან ეს ჩი-
ნებულნი ქართველ კათოლიკეთა მოძღვარნიც.

VI.

3. ხარისჭირაშვილი დადარდიანებულ იქმნა იმ
გარემოებისაგანაც, რომ ქართველ მაჰმადიანებს მა-
ლე ველარ ელირსებათ ქართველებთან შეკავშირება.
ეს დიდის გოდებით სწყევლიდა ბეჟა ათაბაგს, რო-
მელმაც უღალატა თავის ბიძას, ის მოჰკლა, მოწამ-
ლა, ათაბაგობა თვითონ მიიღო სულთანის მეოხე-
ბით, ჯერ თვით გათათრდა და მერე დასავლეთ სა-
ქართველო გაათათრა, მთელი ოსმალეთი სავსეა ამის-
გან გათათრებულ ქართველებითო. 1850—60 წ.
და შემდეგაც ეს ბეჯითად ავლებდა თვალ-ყურს ოს-
მალეთში მყოფ ქართველთ და ნამეტურ იმ ქართ-
ველთ მდგომარეობას, რომელ ქართველთაც საქა-
რთველოს მებატონენი ყიდდნენ ოსმალთა ვაჭრებზე
და ოსმალთა ვაჭრებსაც ეს ყმაწვილები ტრაპი-
ზონში და კოსტანტინებოლში წყავდათ და იქ
ჰყიდდნენ თათრებზე, შემდეგ წლებში ამათ იქ ათათ-
რებდნენ. ასეთ დაყიდულ ქართველ ყმაწვილ პირები
პეტრე ხარისჭირაშვილს ხშირათ დაუხსნია თავის სა-
კუთარის ფულით და მერე ესენი სამშობლოში და-
უბრუნებია.

განსვენებულს ივანე კერესელიძეს 1860 წელ.

ამის შესახებ თვით პ. ხარისკირაშვილისაგან წერილებიც მოსვლია ხოლმე „ცისკარში“ დასაბეჭდათ, მაგრამ ივანე კერესელიძემ სთქვა: „მე როგორ დავბეჭდავდიო, მთელი თავად-აზნაურობა ამიჯანყდებოდაო“.

პეტრე ხარისკირაშვილი დიდათ აყვედრიდა ხოლმე თავად-აზნაურობას საქართველოს დალატს, ყმების გაყიდვას და სხვა ასეთ საქმეებს, ნამეტურ მას სძაგდა გურიის თავად-აზნაურობა, რომელნიც თავიანთ ყმებს ოსმალებზე ცხვრებზე უფრო იათათ ყიდდნენ. მის დროს მთელი სტამბოლი სავსე იყო გურულის გოგო, ბიჭებით 1860 წლებშიო. რამდენი გურულ ქალებთაგანნი იქმნენ პ. ხარისკირაშვილისაგან დახსნილი, რომლებიც თათრობიდან ქრისტიანობაზე გადმოვიდნენ და კოსტანტინეპოლის დედათ მონასტერში მოლოზნებათ შევიდნენ.

თუმცა პ. ხარისკირაშვილს ასეთი სამწუხარო სურათები ეჩხირებოდნენ თვალთწინ და იგი ამანების გამო მეტათ გულგატეხილიც იყო, მაგრამ მაინც ქართველ გვარის ამსახურს და ბედნიერებას გულიდგან არ იშორებდა. დღე და ღამე სულ ქართველების შესახებ ჰქონდა ფიქრები. უკანასკნელ დროებში ეს სხვა ფიქრებს მიეცა და სხვა საქმეებს დაადგა. ამან გამოაცხადა მთელს ქართველ კათოლიკეებში შემდგომი თავისებური მოსაზრება: ყველა გვარის ტომი დაწინაურდა ვაჭრობით, ხელობით და სხვების ცოდნით.

შაგრამ ჩვენ ქართველებს კი არა გვეშველა რა, ჩვენი ქვეყანა სავსეა უცხო ტომთ ვაჭრებით, ჩვენში ისინი სარგებლობენ და ქართველ გვარის წევრნი კი გაღატაკებულნი და დაქვეითებულნი არიან. ამას რამე უნდა ეშველოს და მოევიდნოს, რომ ქართველ ტომის ერნიც წადგნენ წინ და ვაჭრობას შეეჩვიონ.

ამან განიზრახა სავაჭრო ამხანაგობის შედგენა და სტამბოლში დაფუძნება. ამ ამხანაგობას სწირავდა ეს თავის საცხოვრებელს და შეძლებას. ამხანაგობა ფუძნდება იმ ჰაზრით, რომ ქართველ გვარის ერთი ევროპიულს ვაჭრობას შეეჩვიოს და ამით ქართველი ერთი დაწინაურდეს და წინ წავიდეს, ამისთვის იმართება ხელის მოწერა, ბევრნი მთელს თავიანთს საცხოვრებელს სწირვენ, როგორც პ. ხარისჭირაშვილი. საწევროთ შეაქვსთ 6000 მანეთი, ფულის მოგროვებას, საქმის დამტკიცებას და მკტიცე ქართველ გვარის ძმობის დაარსების შემდეგ ქართველნი კოსტანტინეპოლში აკეთებენ ქარვასლას, აქ ხსნიან მაღაზიებს, ქარვასლას ქართველთ ვაჭართ ქარვასლა ეწოდება. საქართველოში იმყოფებიან ძმობის ამხანაგები, რომლებიც საქართველოდგან ამ ქარვასლაში გზავნიან იმ ნაწარმოებს, რაც საქართველოში მოდის, ის იქ იგზავნება და იყიდება, ამის დაყიდვის შემდეგ იქ, ანუ ევროპაში ყიდულობენ იმ საქონლებს, რაც საქართველოში საღდება და გზავნიან საქართველოში მყოფ ძმობის ამხანაგებთან.

ამხანაგობა მეცადინეობს, რომ ვაჭრის შევირ-

დებათ მარტო ქართველ გვარის მოწაფენი იყოლიონ და ესენი გამოსწურთონ ვაჭრობაში. კოსტანტინე-პოლის ქართველთ, ქარვასლის ერთ სართულში სცხოვრობდნენ თვით ვაჭრები, დანარჩენი სართულის ოთახები კი სავაჭროებათ უნდა იყოს დატოვებული. 25 წლამდის ყველა ვაჭარმა უნდა ცოლი შეირთოს, ესენი თავიანთ სახლობით აქ უნდა იყვნენ, შვილებს შესაფერი განათლება უნდა მისცენ, ლოთობა, ჩხუბი და სხვა რამეები ამათში მოსპობილ უნდა იყოს. თავისუფალს დროს ესენი უნდა მისდევდნენ ქართულ წიგნებისა და გაზეთების კითხვას. მაგნე პირნი, ან ცოლშვილის დამწიოკებელნი, ან ლოთობის მიმდევარს, ჯერეთ დარიგება ეძლევა, მერე ზედამხედველებს უყენებენ და თუ ვერც ეს გაასწორებს მას, მერე რიცხვენ ქართველთ გვარის ძმობიდგან. ამ წესდებაში ბევრი კიდევ სხვა რამეებია მოხსენებული, ყოველი საგანი, ყოველი კითხვა და წვრილებით არის აღწერილი და განმარტული, ასე რომ ეს წესდება კი არაა, უფრო თხზულება არის იმის შესახებ, თუ ასეთი სასარგბლო ძმობა როგორ და რა მიზნით უნდა დაფუძნდეს და ისიც თუ ამის მოქმედება, წარმოება და ვაჭრობა რა რიგათ იქმნეს მოწყობილიო.

3. ხარისკირაშვილი უკანასკნელ დროებში, სულ ამაზე ოცნებობდა, სულ ამაზე ფიქრობდა, რომ ქართველ გვარს ამ გზით მაინც გაუწიოს სამსახური, მაგრამ იგი ამის განხორციელებას ვერ მოესწ-

რო და გარდაიცვალა 1890 წ. ხანში შესული, მწა-
რე ნაღვლიანობაში მყოფი. უწყიან, რომ ამან სი-
კვდილის წინეთ მიიხზო თავის მოწათე მოძღვარნი და
დიდის ერთგულებით დაავალა შემდეგი: საქართველოს
სიყვარული, ქართული ენის და მწიგნობრობის პატ-
რონობა. ერთმანეთის სიყვარულის მეოხებით ქა-
რთველ კათოლიკების გვარტომობის მფარველობას
და პატრონობა, რომ მათ ტომობას, გვარს და ენა
გზაში რამე ხიფათი არ მოეგლინოს და მათ არ და-
უწყონ გადაგვარება. დიდებული ქართული ენა,
რომელ ენითაც ლაპარაკობდნენ თვით მოციქულნი
მაცხოვრისა და რომელ ენაც აღიდა შოთა რუსთა-
ველმა, შავთელმა, პეტრე ვარაზ ბაკურისძემ, ჩახრუ-
ხაძემ, პეტრიწემ, გიორგი მთაწმინდელმა, თმოგ-
ველმა და სხვებმა, რომ ეს ენა არ წაერთოთ მათ
და არ დაეკარგოსთ.

შეცდომის გასწორება.

შეცდომით ერთ ფურცელზე გამოტოვებულია სრულიად
შედეგი ცნობა:

პაპს როცა ეახლა და შებძანდა პაპის სასახლეში, კარ-
დინალს აუწყეს პ. ხარისკირაშვილის მისვლა, კარდინალმა პა-
პას მოახსენა. პეტრე მიიღეს, ამან როგორც შედგა ფეხი თუ
არა პაპის დარბაზის კარებში, იმ წუთაშივე მუხლებზე დაეცა
და პაპის მუხლებამდის ჩოქვით უნდა მისულიყო, მაგრამ პა-
პამ არ დააცალა, პაპა საჩქაროდ წამოხტა ტახტიდამ, მივიდა
უცებ პეტრესთან, ააყენა, რელი დაუჭირა, მიიყვანა თავის გვე-
რდით, დასო და საუბარი გაუმართა. პაპისაგან ეს დიდი, იშ-
ვიათი პატივისცემა იყო, რადგანაც პაპა ასეთ პატივით თვით
კარდინალებსაც არ ეპყრობა ხშირათაო.

ფასი სამი შაყრი.